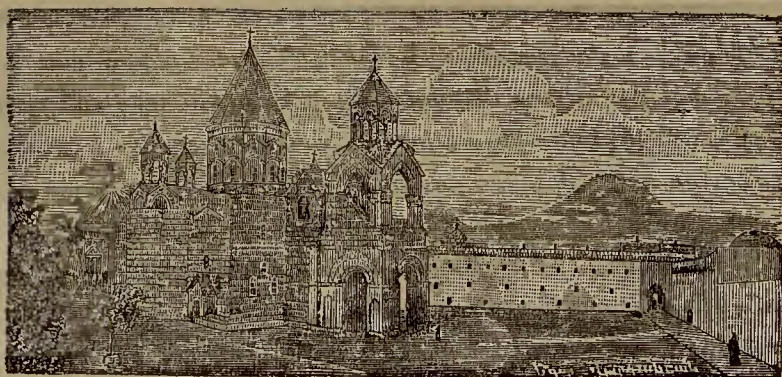

Ա Ր Ա Ր Ա Տ

ԹԻԻ Բ. — ՇՐՋԱՆ ԺԸ.

1885

ՏԱՐԻ ԺԷ. ՓԵՏՐՎԱՐ 28.

ԿՐՕՆԱԿԱՆ

ԽԳ.ՃՄՏԱՆԵՐԻ ՁՕՐՈՒԹ ԻԿՆԸ.

Ինչպէս որ մարդուն ստուերն իւր ետեւից գնումէ անբաժան, այսպէս և չար գործն ամեն մի յանցաւորի սրտից ամենեւին չէ հեռանում: Հանգիստ ու դադար չէ տալի: Յանցաւոր մարդն, որոյ սիրտն որդնի պէս կրծումէ իւր արած մեղքն, ուր ուզի թող փախչի, ամենահեռաւոր անապատ՝ անմարդաբնակ տեղը թող գնայ, ուր որ ոչ մի ձայն, ոչ մի խօսք չէ լսում: Ուր որ յաւիտենական մի լուսեթիւն է թագաւորում, իւր յանցանքի դառն յիշատակը՝ հազար և մի յանդիմանութիւն կ'թափի նորա գլխին: Հազար ու մի իբաւացի մեղադրանքներով նորա սիրտը կ'լիբաւորի ու կ'ուռցնի: Յանցանքի տէր մարդն՝ ուղեհայ՝ սարեր ձգի իւր արածների վերայ, որ ծածկի թաղի, բայց ինչպէս որ հրաբուխ սարի բերաններից քանի քանի անգամ էլի կրկնվումէ կրակ դուրս գալն, այսպէս ևս նորա սիրտն՝ իւր արածների կրակովն միշտ պիտի այրուի միշտ մուխը գլխիցը պիտի դուրս գայ: Ուզենոյ ծովն անդունդքն մէջը ձգի իւր արածն, որ տակը գնայ, թաղուի, էլ դուրս գալու հնարը չլինի, բայց մի ալիք էլի երես կ'հանի ու

ափը կբերի՝ իւր վատ գործը: Մինչև անգամ երկրիս ամենազօրեղ իշխանութիւնն, որ մարդուս մահն է, մահն անգամ չէ կարող սրբել, ջնջել այն, ինչ որ իբրև գործ կատարուել է: Գերեզմանն էլ, որ ամէն մի ցաւ բժշկումէ, գերեզմանն էլ չէ կարող բնաւ յետ բերել կորցրած անմեղութիւնն: Գերեզմանների մէջ պառկածների վերայ ևս յաւիտենական դատաւորը կայ, արդարադա՛մն Աստուած: Բայց իմ սրտիս համար այս է մնում մխիթարութիւն, որ դատողս Աստուած է, Որոյ անտահման սէրն ամենածանր յանցանքի տանջանքից ու հալածանքից, մարդուս աչքերը սեւացնող մահուան սպանիչ հարուածից անհամեմատ կերպով զօրաւոր է, իմ երկնաւոր Հօրս այս յաւիտենական սէրն, որ թագաւորումէ երկրիս խաւարի ու երկնի լուսաւոր աստղերուն վերայ, զիջանի, քաղցրանայ, գլխայ սխալական աղամորդուն ու ների նորա վատ գործերն, որ արել է այս աշխարհիս վերայ:

Ամեն մահկանացու մարդոց սրտում հնչումէ մի սուրբ ձայն, ու այդ ձայնը հասնումէ, ընկնումէ ամենի ականջին, ինչ հաւատքից ուղումէ, լինի՝ մինչև անգամ կռապաշտ, որ չէ արժանայել դեռ ևս յայանութեան լուսին, Քրիստոսի փրկարար վարդապետութեան աշակերտ լինելու: Այդ սուրբ ձայնն հնչումէ ու հնչում. ոչ շողոքորթութիւնը, ոչ դժկամակութիւնը կամ բարկութիւնը և ոչ խելք ծախելն կարող է այդ ձայնը կտրել:

Ի զուր է հաւատք ծաղրողն իւր անխոհեմ թեթեամտութիւնովն դէս ու դէն ման գալիս ու ամեն բան դիպում զգործ քարողում, բարեպաշտ հաւատքը՝ հասարակ ու անհասկացող ժողովրդի խելքի բան, քրիստոնէութիւնն՝ կրօնականների հնարած մի սւտման՝ բիրդ ժողովուրդին սանձելու համար. ի զուր չէ ուղղում հաւատալ, որ առաքինութիւն կայ, այլ առաքինութիւնը համարումէ խելացնորութիւն կամ կեղծաւորութիւն. ի զուր է ուղղում ինքն իրան համարել թէ՛ ամեն բան լաւ է, ինչ որ մարդուս հնարագիտութիւնը, խորամանգութիւնն ու անձնական շահն ասումեն թէ՛ արաւ. ի զուր կցանկար նա ուրանալ աշխարհս ու ամէն բան ստեղծող Աստուծուն ու ամեն մի մարդու իւր գործին համեմատ հատուցանող երկնաւոր Դատաւորին. — ներքին ձայնն, որ մեր սրտի մէջ կայ, բարձր ձայնով ասումէ թէ՛ սուտ ես աւտում, ո՛վ մարդ:

Երկիրը շարժումէ, տաճարներ ու պալատներ են փոշի գալիս, ընկնում. մոտերիմ, սիրելի բարեկամներ մահուան գոնով դեղնած, դագաղ մոնում. սարսափելի կերպով կատաղած տարերքից որոտումն աշխարհք է բռնում ու կայծակներ է որ՝ մին մինի ետևից խփումէ երկրիս վերայ այս ու այն տեղ: Մաղրոզը զարհուրումէ. կայ Աստուած, ասումէ իւր ներքին ձայնն. Այո՛, կայ Աստուած, ասումէ ինքն եւս, լեզուն կապկապուելով ու սիրտը գոյ ընկած:

Ի դուր ծաղրումէ չարագործն երկար ժամանակ իւր սրտի սուրբ ձայնն ու իւր կրթութեան հետեւանք համարում, իւր մանկութեան օրերում լսած առասպելների արձագանք անուանում: Ուղումէ իրան բարձր ու ազատ ցոյց տալ այն ամեն բանից, ինչ որ իրան թվումէ թէ՝ նախապաշարմունք է: Եւ ծածուկ շարունակումէ այն յանցանքներն, որ գործումէր: Արհամարհանքով իւր չարս կողմն է մտիկ տալիս ու հարցնում. ո՞ր է այն հղօրն, որ ինձ պատժի: Իւր ներքին ձայնն ասումէ իրան. «— Եւս, մի աշխարհ գլուխի, յիշի «— Բեղեղեղ վերայ, բայց չու՛ր, ինչ կայսրն է՛ն, ինչպէ՛ս արեգակն լուսնի առաջն ու մի բան չէ Ժաշիկում:— Զուր է ինքն իրան տալիս աշխարհային ծայրայեղ զուարճութիւնների. միշտ ծխումէ նորա սրտում խանձողն, որ պիտի կպչի ու վառուի. դա մի դժոխային կայծ է, որ իրան այրում, մրկումէ: Զուր է ուղում նա աշխարհիս սուրբ կարգից կարուել, դուրս գալ, այն կարգից, այն օրէնքից, որով մարդս այն պիտի հնձի, ինչ որ ցանել է. մի անյայտ զօրութիւն քաշում, տանումէ նորան իւր հետն ու կապումէ իւր գործերի հետն աշխարհիս այս յաւիտենական եւ անփոփոխ օրէնքի ու կարգի հետ: Իւր կորուստն է տեսնում նա իւր ծածուկ մեղքերից. դէմ դնել չէ կարողանում. միշտ ինքն իրանից փախչումէ. անհանգստութիւնը խաւարեցնում, փշագնումէ իւր կեանքը. ներքին ձայն ասումէ իրան. Աստուծո՛ւ աջն ուրե՛ք է:

Ի զձեր, զըսպարտող նախանձ, հալածումես դու ճշմարտութիւնն
և ուզումես արժանաւոր մարդուն՝ իւր արժանաւոր գործերով
ստացած թագը գլխիցը բռնի հանել։ Ի զձեր ես արքայութիւն
անխիղճ բռնակալ, անմեղին, որ քո չարագործութիւնները ծած-
կես, ի զձեր ես նորան թակարդներ լարում, որոգայթ ձգում
սուտ վկաներով, կաշառած դատաւորներով, քեզ ամօթ ու նա-
խատինք բերող բանտերով, ամեն սեռակ տանջանքներով։ չես

կարող նորան կոտորել ու քո կամքիդ բերել: Նա համարձակ կծիծաղի կեղծաւոր երեսիդ. իւր քաշած ցաւերից արտասուք թափած ժամանակն անգամ քեզ ամաչեցնելով, կոտոր քցելովը կը յաղթի, մինչդեռ դու քո գահիդ վերայ նստած ժամանակդ կտեսնես, որ դողումես գլխիցդ մինչև ոտքդ. նա իւր բանտի մէջ նստած է ուրախ սրտով, մինչդեռ դու մեծահաց սեղան նստած, վայելչութիւն ես քաշում, բայց անհանգիստ բոլորովին ու սաստիկ երկիւղ քաշելով. ուզես, քաշաքաշ տար նորան մահապարտներին սպաննուլ տեղը. նորա մահն՝ իւր յաղթութիւնը կլինի, իսկ նորա յաղթութիւնը՝ քո դատապարտութիւնը:

Այս է խղճաւորի զօրութիւնը, որ մի աներևոյթ հրեշտակի նման մահկանացու մարդոց ժողովի մէջ մոնումէ ու չէ թողնում, որ ստորանայ ճշմարտութիւնն, արդարութիւնն ու անմեղութիւնը. որ չարագործին բռնումէ, ինչ մութ ու ծածուկ տեղ էլ որ փախչի, ու յանցաւորին գետինը փռում, թէեւ մի ամբողջ ժողովուրդ նորան աստուածացրած լինի:

Աստուծոյ յաւիտեական օրէնքը գրած է աշխարհ մարդոց սրտմէ. սորա համար մեր ներքին ձայնը միշտ կայ ու լսվումէ ու երբէք չէ կարվում. և մեր մտքերն իրար հետ կուտելով, իրար հակառակելով մեր ամէն մի գործի համար՝ մեզ կամ դատապարտումեն, կամ արդարացնում:

Խղճմտանքը սորվեցնումէ մինչև անգամ անգէտին՝ թէ ինչ պէտք է անի: Ոչ որ չէ կարող իրան ու իւր յանցանքները արդարացընել՝ թէ՛ աշխարհի, թէ՛ իւր խղճի և թէ՛ մանաւանդ ամենագէտ Աստուծոյ առաջը նորանով թէ՛ չգիտէր, ինչն է ուղիղը և ինչ է ծուռը, ինչն էր իրաւացի և ինչն էր անիրաւ բան:

Խղճմտանքը չէ՛ կաշառվում, նա արդար դատաստան անող է: Եթէ որ բարին անելու այս սուրբ զգացմանը հետեւես, ոչ մի ժամանակ դիտմամբ չես դուրս գալ ուղիղ ճանապարհից ու չես սխալուիլ. երբէք գիտութեամբ վատ բան չես անիլ, ու ինքդ քեզ հետ հաշտ և ինքդ քեզանից գոհ կապրես. լսիր այս վարժապետի ասածին, սորա խօսքից դուրս մի գալ, որքան էլ որ քո զգայական հակումներդ գոռան, գոչեն թէ՛ դորա ասածը չենք ընդունում: Լսիր դորան այն կասկածելի դիպուածներումն, երբ որ դու միմեանց հակառակ հակումներից պիտի քո ճանապարհդ կորցնես, մոլորուես այն տեղ, ուր քո շահդ պիտի լինի ուրիշների վնասովը:

արած ժամանակը՝ վախ էր ընկնում մեր սիրտն, երբ որ միտքներիցս անց էր կենում՝ թուլանալով, խաբուելով, ուրիշներից օրինակ առնել, նույն արած չգովելու գործին հետևել, կամ թէ ինքներս մի վատ հակումից զրգվումէինք մի վատ բան անելու:

Գողը՝ դեռ իւր ձեռքը չտարած ուրիշի սեփհականութիւնը վեր առնելու, սուտ երգումն ուտողը՝ դեռ իւր չարագործ մատը չբարձրացրած, անհաւատարիմ մարդը՝ իւր բարեկամին գնալ, մասնելուց դեռ առաջ՝ ինչպէս անհանգիստ են լինում, ինչպէս սիրտները խփումէ: Երկիւղն, որ ընկնումէ իրանց սիրտներն, ինչ սարսափելի ու ծանր կերպով հասկացնումէ ու ստիպում, որ իրոնց մտքումը դրած չար գործիցը յետ կենան. և որչափ աւելի սաստկանումէ այդ անհանգստութիւնը, քանի որ մեղք գործողն աւելի է մօտենում իւր նպատակին:

Մարդուս կռուեն իրան զգուշացնող իւր խղճմտանքի հետն՝ իւր բարի հրեշտակին հետ գօտեմարտելուն է նման, որ իրան պինդ բռնելն և ոչ թէ վայր ընկնել թողնելն է ուզում: Ա՛խ, ինչպէս շատ անգամ այս հրեշտակի դէպ ի բարին աղղու կերպով մեզ յորդորող սրտաշարժ խօսքը զուր է անց կենում: Չար գործըն, որ մտքումը դրել էր, կատարումէ մարդս: Մեղք գործողն այս տեղ ու այն տեղ կորցնումէ պատիւն մարդոց առաջն, և միշտ աւելի տխուր և աւելի կամաց գալիս է այն աստուածային պատգամաւորի զգուշացնող ձայնն, որ իրանից հեռանումէ:

Մահկանացու մարդս մի անգամ՝ որ մեղքի ծառայ դարձաւ՝ ու սիրտն, որ քանի գնաց, աւելի ու աւելի քարացաւ, խղճմտանքը մի մի անգամ, կարծես, իւր՝ մի ժամանակ ունեցած՝ իշխանութիւնը բոլորովին կորցնումէ. պատահումէ, տարիներ են անց կենում, բայց նա չէ շարժում, կարծես մեռել է. մինչև անգամ այնպիսի օրինակներ կան պատմութեան մէջ, որ ցոյց են տալի մեզ մարդուս խղճմտանքի բոլորովին մեռնելն ու էլ չըզարթնելը, իւր բոլոր կեանքի մէջ և մինչև իւր մահն: Այսպէս պատմվումէ դուքս Ալբայի վերայ, որ Նիդերլանդում բողոքականներին հալածելու ժամանակը՝ 18,000 մարդուց աւելի՝ իբրև հերետիկոս՝ սպանել է տուել, թէ իւր անկողինքումը հեշտ ու հանգիստ է հոգին տուել: Արդեօ՞ք մոլեռանդութիւնն այն աստիճան կուրացրել էր նորան, որ իւր սարսափելի եղեռնագործութիւնն աստուածահաճոյ բան էր համարում. ու յիրաւի հաւատումէր, որ երկնքի ար-

քայլութեան մէջ տեղումը կլինի: Կամ՝ թէ այնքան մեծ վարպետ էր՝ ներսից ջուկ մարդ լինելու՝ իսկ դրսից՝ ջուկ մարդ երևելու կողմանէ, որ ներսից քաշած տանջանքները մինչև իւր կեանքի վերջին վայրկեանը աշխարհի աչքից ծածկել, թագցնել կարող էր: Այո՛, կան մարդու կերպարանք ունեցող այնպիսի հրէշներ, որ Աստուծոյ՝ բնութեան մէջ գրած՝ օրէնքը՝ կարողանում են այն ատիճանի ուրանալ, որ իրանց համար, կարծես, ոչ մի բան չըկայ, ուրեմն ինչ կուզեն, կանեն: Այդ ամենագէտ Աստուծոյն՝ միայն յայտնի է և Աստուած է միայն դորա ամենարդար Դատաւորը: Մէք մահկանացու մարդիկս իրաւունք չունինք Նախախնամութեան ճանապարհները քննելու: Այնքան միայն մեզ համար բաւական համարենք իմանալու, որ այդպիսի օրինակները միայն շատ հազուադէպ բացառութիւններ են ընդհանրապէս ընդունուած կարգ ու կանոնից: Սորա հակառակ իրողութիւնները թէ պատմութեան մէջ և թէ մեր կեանքի մէջ պատահած փորձերով՝ անդադար կրկնվում են և նորից ու նորից հաստատվում: Ամեն մի արած անիրաւ ու վատ գործը մեր սրտի խորքում իւր արձագանքն ունի: Այո արձագանքը կարող էնք գուցէ առ ժամանակ մի այլ և այլ ու անընդհատ վայելչութիւնների, զուարճութիւնների ու զբաղմունքների մէջ բռնի խեղդել ու չլսել: Մէք կարող ենք մի ծածուկ երկիւղի, սրտի մի անհանգստութեան զգացումը, որ մեր մէջ զարթնում է իւր մեղադրանքներովը մեր դէմ, բանի տեղ չդնել: Բայց միշտ չենք կարող այդ անել: Ամեն մի միայնակ անցկացրած ժամը, ամեն մի անքուն անց կայրած գիշերն ընդդէմ մեր կամքին միտքներս է ձգում՝ մեր արած վատ գործն ու մեզ տանջում: Ամեն մի սիրտ շարժող պատահմունք մեր կեանքի մէջ, շատ անգամ միայն մի աննշան դիպում, որ անգամ ուրիշ մարդու աչքին չէր ընկնիլ, նորից զարթեցնում է վրէժխնդիր ոգիներին: Որչափ երկար ժամանակ կարողացել ենք ամենայն կերպով աշխատել, որ մեր արած վատ գործը մոքներս չբերենք ու մեր սրտի հանգստութիւնը չխանգարուի, այնչափ աւելի սարսափելի կերպով յարձակվում է դէպ ի մեզ մեր մեղքի դառն յիշատակը՝ մի հեղեղի նման, որոյ ընթացքի առաջ մի թումբով կտրել, փակել ուղեհար մարդ, ու այդ ջուրը, քանի գնար, բարձրանար, ուռչէր, որպէս զի, երբ որ ժամանակը գայ, հասնի, յանկարծ մի թունդ քամիով ամեն բան հեղեղի, ծածկի, տանի, փայցնի:

Խղճմտանքը պատժումէ: Կարողանայինք մի անբաղդ մարդու իւր միայնակ եղած ժամանակը տեսնել, երբ որ նստած՝ տանջվումէ իւր խղճմտանքից. ինչպէս նա Աստուծոյ երեսից ընկած, մարդոց աչքից ընկած, ինքն իրան ատումէ ու արհամարհում. ինչպէս՝ մի արդար մարդ տեսած ժամանակն՝ զգումէ իւր չարագործ, գարշելի մարդ լինելն. ինչպէս մինչև անգամ միամտութեամբ ասուած մի խօսքը դաշոյնի հարուած է դառնում նորա սրտին. յիրաւի, շատ լուս կլինէր այն խոր տպաւորութիւնը մեր մոզումն էլ անմոռանալի ու անջնջելի մնար ու մեզ համար մի զգուշացնող հրեշտակ լինէր մեր կենաց փորձութիւնների մէջն:

Անդադար դողումէ իւր մեղքը ճանաչող մարդու սիրտն այն բուսկից, որ իւր գաղտնիքը կարող է լոյս աշխարհի առաջը հանել: Բայց երկիւղի և խղճմտանքի խայթոցի մշտական տանջանքները վերջապէս այնքան զօրանում են և աւելանում, որ, այս ու այն մարդն, իւր սրտի մէջ եղած դժոխային երկիւղից ազատուելու համար, ինքը վազում, գնում է ու իւր յանցանքը խոստովանում: Ինչպէս որ մարդ կայ, որ մարդ է սպանել՝ ու էլ չէ՝ կարողանում հանգստութիւն գտնել, մինչև որ չգայ ու իւր յանցանքը դատաւորին չյայտնի: Ինչպէս այս ու այն խաբեբայ մարդը, պառկած իւր մահուան անկողինքում, չէ կարողանում հոգին տալ, մինչև որ իւր մօտը չի կանչում իւր խաբած մարդուն, կամ նորա դաւակներին, ու իւր մեղքը չէ խոստովանում՝ ու թողութիւն ստանում ու ապա հանգստանում: Այնպիսի մարդ կայ, որին կատաղութիւնը խելագարութեան աստիճանին է տարել, հասցրել: Կայ են, առաջին եղբայրասպանն, կատաղութիւնից թափառումէր երկար ժամանակ՝ և ոչ մի տեղ հանգստութիւն չէր գտնում: Յուդա Իսկարիովտացին, Քրիստոսի մատնիչը, իրան տանջող կատաղութիւնից ազատուելու համար, ինքն իրան սպանեց: Դեռ այժմ էլ կան այնպիսի կարեկցելի ու խղճալի մարդիկ, որ Կայենից ու Յուդայից շատ հեռու չեն՝ ու գգնողներումն, իրանց նմանների կարգումն են, և կան, ա՛խ, այնպիսիներն, որ իրանց ձեռքով իրանց սպանում են, որ սրտի անտանելի տանջանքից գերեզմանում հանգստութիւն գտնեն: Այս է խղճմտանքի սարսափելի զօրութիւնը:

Բայց մաքուր խղճմտանքն էլ նոյնպէս աստուածային մի վարձատրութեան է մեզ արժանացնում, ինչպէս որ արհամարհուած,

անարգուած առաքինութիւնն՝ սարսափելի կերպով վրէժինդիր է լինում։ Ուլ որ մաքուր, հանգիստ խղճմտանք ունի, նա ամէն իրան պատահած մարդոց մէջ իւր բարեկամներն, իւր սրտին մօտիկ մարդիկն է միայն տեսնում։ Նա ոչ ոքից հեռու չէ փախչում, նա ուրիշից ծածկելու, թագցնելու բան չունի, որ քաշուի։ Նորա սիրաւ միշտ հանգիստ է, միշտ ուրախ։ Այն ուրախութիւնն, որ բերումէ նորան փոխուող ժամը, նա լիովին վայելումէ, և այն անբաղդութիւնը որ յանկարծ նորան պատահումէ, նա տղամարդի սրտով է տանում։ Նա այս զգացմունքովն է միտիթարվում՝ ու զօրանում, որ խօսքով էլ ասումէ ինքն իրան. այն նեղութիւններն, որ դու քաշումես, քեզանից, քո մեղքից չէ։ Աստուած հեազ է, քաշածներիցդ սիրազ թող չկտարի ամենւին։ Մտիկ տուէք հալածուած անմեղին, իւր մաքուր խղճի ուրախութիւնով թողնումէ, երբ որ բանն այնպէս է եկել, իւր հայրենիքի բաղդաւութիւնն և ընտրումէ իւր համար մութացկան աղքատի ցուպը. աստուածային մի հանգիստ սրտով ասումէ նա իւր հալածողներին, ինչպէս Յիսուս մի ժամանակ Գեթսեմանիումն ասաց իրան բռնելու եկողներին. « ում որ պոռում էք, այն ես եմ »։ Աշխարհիս անարգանքն, որ նա կրումէ, աշխարհումս անմեղաբար նորա կրած խայտառակութիւնն իրան անպատուութիւն բերել, կամ պատուից ձգել չէ կարող. ամէն անբաղդութիւն, որոյ մէջն ընկնումէ՝ կամ ընկել է, ամէն փորձանք, որ նորա գլխին գալու լինի, կամ արգէն եկել է, չէ կարող իլելով զրկել նորան այն երկնաւոր խաղաղութիւնից և անդորրութիւնից, որ նորա սրտի մէջ բնակումէ։ Մաքուր և արդար խղճմտանքը մի երկինք է մարդուս սրտի մէջ, իշխանութիւն է տալի նորան չարերի վերայ, նեղութեան մէջ մի պաշտպան աստուած է, մրկի ժամանակը խարխիս է նորա համար և ամենափափուկ բարձ, որոյ վերայ հանգիստ կարող է նա հոգի տալ։

Ո՛վ սուրբ Աստուած, երանի թէ մաքուր խղճմտանքի այս անձառելի ուրախութիւնն իմ սեպհականութիւնս լինէր միշտ։ Որ ես ոչ մի ժամանակ ոչ Քո և ոչ իմ առաջին ամօթու կարմրէի իմ արածներիս պատճառով։ Որ իմ սիրտս երբէք չզգար ոչ անմաքուր խղճմտանքի արհաւիրքն և ոչ զղջման օձի խայթոցը։

Յիրաւի՝ ես անզօր ու ակար արարած եմ ու իմ նուաստութիւնս զգումեմ ու ճանաչում։ Կարելի է, որ իմ թեթեւամտու-

Թիւնովս շատ սխալ քայլ անեմ, կարելի է, որ յուզուած կրքիցս տարուելով, քո սուրբ կամքդ մոքիցս քցեմ: Ախ, այն, այն ժամանակն, ո՞վ իմ խղճմտանք, լինիս իմ առաքինութեանս, անմեղութեանս ու սրտիս հանգստութեան պահապանն: Ինձ առարկնորդ լինի ճշմարիտ և ազնիւ բանի աստուածային զգացմունքն, որ ինքս ինձ անարժան չլինիմ ու Աստուածանից չհեռանամ, չօտարանամ. և ոչ Քեղանից, ո՞վ իմ Փրկիչ, իմ երկնաւոր ուսուցիչըս, Որոյ խօսքովն ես սրբութեան պիտի կարողանամ հասնել:

Զէ, չէ, ո՞վ իմ Աստուած, զուր տեղ չես դրել իմ սրտումս իմ մոքերիս, խօսքերիս ու գործերիս դատաւորը: Խղճմտանքի ձայնը Քո ձայնդ է. միթէ ես արհամարհել կարո՞ղ եմ երբէք: Զէ, եթէ շատ դժուար ևս լինէր ինձ համար յաղթել իմ չար ցանկութեանցս, ո՞վ Աստուած, լսիր իմ հրապարակաւ արած ուխտս. ես պիտի մաքուր ու յանդիմանութիւնից ազատ կեանք ունենամ: Աւելի ուրախութեամբ կտանեմ բոլոր աշխարհի ինձ արած ծաղրը, աւելի ուրախութեամբ կտանեմ աղքատութիւնս քաղց, թշուառութիւնս, պատրաստ եմ մինչև անգամ մեռնել, քան թէ հենց մի մեղքի տէր լինիմ, որ ինձ պատուից պիտի ձգի հենց իմ առաջս: Միայն կարողանամ պարզերես ու համարձակ աչքերս երկինքը քցել դէպ ի Քեզ, ի՞նչ եմ որ ինձ համար այնուհետև աշխարհիս ժամանակաւոր նեղութիւնները: Միայն իմանամ, որ Քեզ հաճոյ եմ, արդէն երջանկութեան հասած ինձ կհամարեմ: Դժու զօրացուր ինձ և առաջնորդիր Քո սուրբ Հոգւոյդ զօրութիւնովն իմ կենացս ճանապարհների մէջ: Դժու փրկիր ինձ ամենայն չարից:

(Թարգմ.)

Գ. Ե. Ա.

ՀԱՅԱՍՏԱՆԵԱՅՅԱ ԱՌԱՔԵԼԱԿԱՆ Ս. ԵԿԵԴԵՅԻՈՅ ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆ.

(Շարունակ. Արարատ, 1885 թ. Ա.):

ՇՐՋԱՆ ԵՐՐՈՐԴ

ԳԼ. Ա.

Ս. Յովսէփի տարագրութիւնից յետոյ նորա կանխագոյն հաճութեամբ 453 թուին Դուին մարզպանական քաղաքում ժողով կազմուեց, հայրապետ ընտրուեց Մելիտէ Մանազկերտցի և Հայրապետական Աթոռը փոխադրուեց Դուին: Մելիտէ Կաթողիկոսին յաջորդեց Մովսէս Մանազկերտցի, որի օրով Հայ նախարարները ազատուեցին բանտարկութիւնից և վերադարձան Հայաստան 464 թ.: Հայաստան աշխարհը ալէկոծւումէր Պարսից բռնութեան երեսից, իսկ Հայ ժողովուրդը նահատակւում իւր եկեղեցւոյ և կրօնի համար. ուստի և այս տագնապալից ժամանակին Մելիտէ և Մովսէս նշաւակ դառն հարստահարութեանց՝ հանդիսացան իբրև մինը հաւատոյ զինուորներից: Մովսէս Կաթողիկոսին յաջորդեց 471 թ. Տայոց Արահեզ գիւղից Գիւտ՝ որ քաջ հրմուտ էր Հայ և յոյն դպրութեան: Վարդանանց սպտերազմից յետոյ Գիւտ մխլթարումէր և յուսադրում Հայ թշուառ ժողովրդին քարոզելով Սուրբ Գիրքը և ուսուցանելով. խնամարկումէր Մամիկոնեան ու Կամսարական նահատակեալ նախարարների որբ մնացած մանուկներին և այսպէս ընդհանուր համակրութեան արժանացած՝ ընտրուեց Կաթողիկոս: Այս տագնապալից ժամանակին ուրիշ նախարարների հետ էլ Վասակ Արծրունին իւր Դորգեր և Տաճատ եղբայրների հետ խոյս տուեց Յունաստան. Մարկիանոս կայսրը սիրով ընդունեց, և առաջարկեց նոցա հիտեւել Քաղկեդօնի ժողովին. Վասակ առաջ բերելով իւր անհմտութիւնը կրօնական խնդիրներին՝ հրաժարուեց իսկոյն կայսեր առաջարկութիւնը ընդունել, ժամանակ խնդրեց մինչև ժողովի ուղղափառութեան մասին Հայոց եպիսկոպոսներից տեղեկութիւն ստանալը: Մամիկոնեան տան Արրահամ եպիսկոպոս, որ Ս. Սահակի

աշակերտներին էր, ի պատասխանի Վասակի թղթին, գրեց նորան ամեն լիտանգ յանձն առնել բայց Քաղկեդոնի ժողովը չընդունել։ Վասակ և իւր եղբայրները ստանալով այս թուղթը, բացէ ի բայ հրաժարուեցին Քաղկեդոնի ժողովը ընդունելուց, և Մարկիանոս տեսնելով նոցա հաստատամտութիւնը, այլ ևս չըստիպեց։ Վասակ և Տաճատ մեռան Կ. Պօլսում։ Իսկ Վասակի որդի Աղան վերադարձաւ Հայաստան, ուր կրօնաւորական կեանք էր վարում և ուսուցանում։ Աղանի աշակերտների մէջ նշանաւոր եղաւ Ղազար Փարպեցի, որ գրեց Հայոց պատմութեան իւր ժամանակակից անցքերը և մի թուղթ առ Վահան Մամիկոնեան։

Մինչ հայ ժողովուրդը իւր կրօնի և եկեղեցւոյ համար արիւն էր թափում և երկիրը աւերակ էր լինում. « անմիտ և վնասակար, անպիտան և վատ մարդիկ ուրացութեամբ տէր էին դառնում. աւագակներից շատերը ուրացութեամբ յաջողութիւններ էին ձեռք բերում. երկրից լաւութիւնը՝ հեռացել, խմաստութիւնը կորել, քաջութիւնը՝ մեռել և քրիստոնէութիւնը թաք էր կացել։ Հայոց զօրքերը, որ միշտ քաջութեամբ էին վայելել, իսկ զօրագլուխները յաղթութեամբ, — ծաղր էին դարձել ամենքին, մինչև նոյն ինքն Պերսոզ յայտնապէս ասումէր. « անպիտան մարդ և յետին գունդ, որ իմ իշխանութեան մէջը կայ՝ ասորւոցն է, բայց ասորիներից էլ անպիտան ու յետին՝ հայն է » :

Բաբել Արշնին և Աւնակ Ամատունին տեսնելով որ իրանց մեկուսիանալովն երկիրը աւելի ևս աւերվումէ և ուրացեալները աւելի ևս յաջողութիւն են գտնում՝ եկան Գիւտ Հոյրապետի մօտ։ Պարսից և ուրացեալների անօրէնութեանց նշաւակ մնացած եկեղեցին վրկեղու համար՝ Հայք քանիցս օգնութիւն ինդրեցին Յունաց Լեոն կայսրից, բայց ոչինչ օգնութիւն չըստացան։ Իսկ Քատիշոյ մաղխագ պատրուակ ունելով այս բանակցութիւնը կայսեր հետ, ի շարս ուրիշ ուրացեալների անարգութեամբ լինելով Գիւտից, վրէժ լուծելու համար նորա մասին սկսեց ամբաստանել դէպի արքունիք ասելով թէ, նա արհամա րհում ու անարգումէ արեգական երկրպագողներին՝ և ընդդէմ Պարսից՝ Յունաց կայսեր հետ բանակցութիւններ է անում։

Այս ամբաստանութեան համար Գիւտ արքունիք կանչուեց, ուր պատշաճաւոր համարձակութեամբ յայտնեց թէ ինքն որպէս քրիստոնեայ՝ բնականաբար քրիստոնեաներին աւելի է սիրում։

Հերքեց Գաղիշոյ մաղխազի ամբաստանութիւնը՝ կայոսի հետ յարաբերութիւն ունենալու մասին, յայտնելով որ, իւր յարաբերութիւնները Յունաց հետ քաղաքական ոչ ինչ նպատակ չեն ունեցել, այլ կրօնական և բարեկամական են եղել, կրօնական՝ որովհետեւ եկեղեցական սպասներն ու զգեստները Յունաստանից են բերվում, բարեկամական՝ որովհետեւ ինքն Յունաստանում ուսում առած լինելով՝ այնտեղ բազմաթիւ բարեկամներ ունի:

Պերոզ Գիւտի փաստերը որչափ և արգարացի գտնէր, բայց Գաղիշոյի ամբաստանութեան աւելի հակամէտ լինելով յանցաւոր համարեց Գիւտին, պատճառելով թէ առանց իւր հրամանի է վարում կաթուղիկոսութիւն, ուստի և առաջարկեց ուրոնալ քրիստոնէութիւնը, արեգակին երկրպագութիւն անել՝ և արքունի հրովարտակով յորդեց որդիս ժառանգաբար կաթուղիկոսական իշխանութիւն վարել: Գիւտ յանձն չառաւ և զրկուեց հայրապետական իշխանութիւնից, որ վեց տարի ամենայն արժանաւորութեամբ վարել էր. մնաց արքունիքում ի դիպահս և մեծ յարգանք էր վայելում թէ քրիստոնեաներից և թէ հեթանոսներից: Գիւտի բացակայութեամբ՝ յաջորդեց Արծրունի Քրիստափոր Ա. որ երեք տարի վարեց հայրապետական իշխանութիւն և վախճանուեց. իսկ Գիւտ Պարսկաստանի քրիստոնէից համար բաղմաթիւ եպիսկոպոսներ, քահանաներ և սարկաւազներ ձեռնադրելուց յետոյ մեծ շքով վերադարձաւ Հայաստան և խորին ծերութեան մէջ վախճանուեց ու թաղուեց Վանանդայ Ոթմոյ գիւղի՝ իւր հայրենի գերեզմանոցում:

Քրիստափորի հայրապետութեան ժամանակ, թող որ մոգութիւնը սպառնումէր քրիստոնեայ եկեղեցուն, Հայաստան եկան զանազան աղանդաւորներ, ընդ որս և Մծքնայ Բարձումայ՝ աւարիկ եպիսկոպոս, որ Եդեսիայի ասորի նեստորականների մօտ կաթութիւն ստացած լինելով՝ նեստորականութիւն էր քարոզում: Բարձումայ Պերոզին հաճոյանալու համար, խորհուրդ էր տալիս բոլոր հպատակ քրիստոնեաներին ի մոգակրօնութիւն դարձնել, որ ի հաւատոյս բաժանուելով յայնեքից՝ բոլորովին միանան պարսից հետ. սակայն Պերոզ անհնարաւորութեան փորձը տեսած լինելով՝ տատամսում էր. վերջապէս Բարձումայ առարկելով թէ նեստորականութիւնը որպէս քրիստոնէութեան մի աղանդ հետեւողներ ունենալու համար նոյն զժողարութեանց չի ենթարկուիլ ինչպէս

մագութիւնր, բայց և, իբրեւ հերձուած՝ արդէն խոտելի է քրիստոնէական ուղղափառութեան, որով և յունական եկեղեցուն, — հրաման խնդրեց և ստացաւ նեստորականութիւն քարոզելու, և աւելի ևս թուլացնելու քրիստոնէութեան ոյժը, որ երկպառակուած էր Քաղկեդոնի ժողովի պատճառով:

Բարձումայ իւր քարոզութեան հետ միացրեց նաև մատնութիւն ու զրպարտութիւն. ամբաստանեց Տիգրանի եպիսկոպոսի մասին՝ Մծբինում ձեռք բերելով նորա թուղթը, որով եպիսկոպոսը յայտնումէր Յունաց և Հայոց եպիսկոպոսներին, թէ չի կարողանում կշտամբել յանցաւորներին ամբարիշտ թագաւորի տէրութեան մէջ գտնուելով, որով և եկեղեցական կանոններին հակառակ շատ անկարգութիւններ են գործւում: Պարսից արքունիքը լսելով այս ամբաստանութիւնը, առաջարկեց եպիսկոպոսին կամ մագութիւն, կամ մահ, եպիսկոպոսը ուրախութեամբ յանձն առաւ մահը և նահատակուեց:

Բարձումայ ի նկատի ունելով Քրիստափորի Խուժաստանի և Ասորեստանի քրիստոնեաներին ուղղած զգուշացուցիչ թղթերը նորա մասին ևս ամբաստանեց որպէս դէպի յոյները հակուած դէ՛ որ դրդումէ նախարարներին յունաց պաշտպանութեան ապաւինելով՝ վտարանջել պարսիկներից: Այսպիսի ամբաստանութիւն նախարարների մասին էլ արեց նա, յատկապէս Ներշապուհ Արծրունու մասին՝ որ մահ սպառնալով արտաքսել էր Վասպուրականից, ուր գնացել էր Բարձումայ նեստորականութիւն քարոզելու: Բարձումայ լրէժխնդիր եղաւ Արծրունեաց ցեղից ոչ միայն արքունի հրամանաւ մեծամեծ նեպութիւններ հասցնելով, այլև ինչպէս գրումէ Թովմա Արծրունի*), Մոկաց երկրում հանդիպելով Յղիշէ պատմագրին և նորանից սոսցած լինելով Վարդանանց պատերազմի պատմութիւնը՝ միջից եղծեց Արծրունեաց տան սիրագործութիւնները: Բարձումայ Հայաստանում չը կարողացաւ երկար մընալ, վասն զի հայ նախարարները մահուան սպառնալիքով քրտրեցին իրանց սահմաններից: Դիւտ կաթուղիկոս այս ազանդաւորներից զգուշանալով, Դաւիթ անյաղթին, որ մեծ հռչակ էր վայելում՝ զրել տուեց խաչի մի ճառ:

(*) Թովմա Արծր. եր. 88—89. տպ. ի Միջագ. Պօլս. 1852.

Գիւտի մահից յետոյ 481 թուին կաթողիկոս ընտրուեց իւր ընկեր Յովհան Մանգակունին՝ որ Ս. Սահակի ու Մեսրոպի աշակերտներից էր։ Յովհան Մանգակունին իւր հմուտթեամբ և հայրենի եկեղեցու նախանձախնդրութեամբ աշխատումէր եկեղեցին պայծառացնել պէտպէս կարգերով և պաշտպանել՝ քաջալերելով ուխտապահներին զիմագրաւել մոգութեան։

Յովհան Մանգակունու Գանքով հաւատուրացների հակառակ հաւատացեալ և մայրենի եկեղեցուն հաւատարիմ՝ նախարարների ու սեպուհների թիւը օր ըստ օրէ բազմանումէր, որոնք ազգի սէրը ոչ մի մեծութեան, և քրիստոնէութիւնը ոչ մի փառքի հետ չէին փոխարինիլ։

Եկեղեցւոյ և ազգի պաշտպանների գլուխ հանդիսացաւ Վարդանի Հմայեակ եղբօր որդի Վահան մամիկոնեան՝ որ իւր Վասակ և Արտաշէս եղբայրների հետ մանկութեան հառաիւմ՝ Վասակ մարզպանի ձեռքով ուրիշ նախարարապետն պատանինների հետ ուղարկուած էր պարսից արքունիք։

Հմայեակի քենակալ, կամ՝ պատանիների մօրաբրօջ այրն Վրաց Աշուշա իշխանը մեծամեծ պարգևներով հապիւ կարողացաւ ազատել մանուկ մամիկոնեաններին՝ որոնք իրանց Զուիկ մօր խոնամքով լաւ դաստիարակութիւն ստացան և կրօնի ու հայրենեաց պաշտպան հանդիսացան։ Նախարարների նախանձը և Գաղիշոյ մաղխազի ամբաստանութիւնները ծանրացան Վահանի վերայ, որ արքունիք կոչուելով, հաւատոյ ուրացութեամբ ազատուեց սպառնացած պատուհաններից և պատուով վերադարձան Հայաստան։

Վահան կամենումէր թողնել ականայ ուրացութիւնը, բայց կասկածումէր նախարարներից։ Հայ նախարարները ահի և սարսափի մէջ էին, որովհետեւ կասկածումէին թէ իրանց զօրքերով կը կանչուին պարսկաստան՝ պատերազմելու վրաց Վախթանգ իշխանի դէմ՝ որ սպանել էր ուրացեալ Վաղգէնին և ապստամբել պարսիկներից։ Բայց այս կասկածը չիրագործուեց, այլ ընդհակառակն, եկան Հայաստան և երբ հասան Շիրակ գաւառը, ուր էր մարզպան Ատրիշնասպ Յողմանդեան և հազարապետ Վեհլեհ Նամ, օգուտ քաղելով հանգամանքից և հաւաստի լինելով Վահանի տկամայ ուրացութեանը, ժողովուեցին նորա մօտ և ասացին. «մեր համար շատ յարմար ժամանակէ պարսիկներին անհանգիստ անել»։ Իսկ Վահան ի նկատի ունելով նախարարների

անհաւատարմութիւնն ու միմեանց դէմ դաւաճանութիւնը, պատասխանեց. «Թէ խղճահարուած եմ՝ ուրացութեանս համար՝ եթէ ոչ բոլորդ՝ գոնէ ումանք լաւ գիտեն. Արեայ ուժից աւելի՝ իւրաքանչիւրդ ձեր անձից վախեցէք, որոհեաւ սուտ և անվստահ մարդիկ էք: Ինձ ձեր ունայն և անպիտան խորհրդի համար անհանգիստ մի անէք»:

Նախարարները երբոր վստահացրին Վահանին իրանց հաւատարմութեամբ՝ նա էլ համաձայնեց նոցա խորհրդին և Բջնոյ Աթիկ քահանան սուրբ աւետարանով երզմանցրեց բոլորին և սուրբ աւետարանի վերայ միաբանութեան ուխտ կապել տուեց: Որից յետոյ նախարարները գնացին իրանց տեղերը: Ախտապահներին միացան նաև Սիւնեաց Բարգէն, Բակուր և Յազգ սեպուհները: Այս միաբան ուխտից բաժանուեց Վարազ — Շապուհ Սմատունին, որ դաւաճանելով իւր երզմանը յայտնեց մարգպանին և ուրացեալներին Վահանեանց ուխտը: Մարգպանը և ուրացեալները շուտով աճապարեցին Շիրակայ Անի ամրոցը և այն տեղից էլ երբ շտապումէին Արտաշատ՝ Վահանանք յարձակուեցին նոցա վերայ և Գաբիշոյ մաղխազին կալանաւորեցին. յարձակուեցին նա և Արտաշատի վերայ, որտեղից մարգպանն ու հազարապետը հազիւ գիշերով կարողացան Ատրպատական փախչել: Մարգպանն Ատրիշնասպ — Յոզմանդեան ուրացեալների խորհրդով մի զօրագունգ աւաճ՝ Ատրպատականից վերադարձաւ Հայաստան և բանակեց Երասխ գետի ափին՝ Վահանի հետ պատերազմելու:

Ատրիշնասպ Յոզմանդեան մարգպանի հեռանալուց յետոյ ազգային ընտրութեամբ մարգպանի պաշտօն վարումէր Սահակ առպետ, (որի խնդրանքը Մովսէս Խորենացի գրեց Հայոց պատմութիւնը), սպարապետի պաշտօնը՝ Վահան, իսկ մաղխազի պաշտօնը՝ Գարջոյ: Նախ քան ճակատելը բոլոր ուխտապահները մտան Դուինու եկեղեցին. երկրպագեցին սուրբ սեղանին և ընդունեցին Յովհան Մանգակունու օրհնութիւնն ու խրատախոյսը: Վահանի խորհրդով պատերազմը տեղի ունեցաւ Ակուռի գիւղի մօտ, այն նպատակաւ, որ եթէ յաղթուին՝ ապուհնելով լեռան պառեկի խորածորերն ու անձաւները՝ անվնաս մնան: Թէև Գարջոյ մաղխազ նախքան պատերազմը վատաբար միացաւ պարսից հետ, սակայն և յաղթութիւնը Հայոց կողմը մնաց: Ատրիշնասպ մարգպանը և շատ ուրացեալներ սպանուեցին. և ուխտապահների ա-

ւեաւաւորը « խաչի զօրութիւնը յաղթեց և կը յաղթի միշտ » ձայնելով մտաւ Դուին և յաղթութեան լուրը հայորդեց Հայոց աւագանուն: Յովհան Մանգակունին աւագանու և ժողովրդեան հետ գոհութեան մաղթանքներ արեց, արքատներին ողորմութիւն բաժանեց և աղատութեան տօն կատարեց:

Այս յաղթութիւնից յետոյ ամբողջ ձմեռը պատրաստուեցին գարնանը լինելիք պատերազմի համար. Վահանը հրաւէր կարգոյ բոլոր քրիստոնեայ իշխաններին՝ ասելով. « ո՛վ որ ցանկանում է երկրաւոր կեանքին ժառանգորդ լինել՝ եկէք վրէժ խնդրել եկեղեցու թշնամիներէից. Վրացիք պատճառաբանելով՝ զլացան օգնել, մնացեալ իշխաններից ոմանք Վահանի այս հրաւէրը ընդունեցին իսկ ոմանք Վրաց պէս՝ ոչ. »

Ակնկալեալ պատերազմը տեղի ունեցաւ. պարսիկները անթիւ բազմութեամբ մտան Հայաստան, Վահան ընդ առաջ գուրս եկաւ և պատերազմը տեղի ունեցաւ Արտազ գաւառի Ներսէհասպատ գիւղի մօտ: Պատերազմին ներկայ էին Յովհան Մանգակունի և Սահակ ասպետ մարզպան, որ պատահելով պարօից հրամանատարին, առ զայրոյթ սրտի, մի կողմ ձգելով նիղակը, սկսեց ձեռքերով յուլի պէս ոգորել: Այս պատերազմն ևս վերջացաւ Հայոց յաղթութեամբ, և նշանաւոր եղաւ՝ որովհետեւ Վահանի փոքր եղբայր Վարդ, որ պարսից արքունիքում պատանդ էր՝ աղատուած ողջ առողջ միացաւ Հայոց գնդին: Յովհան Մանգակունի Ս. Հայրապետը որ իւր ներկայութեամբ եռանդն, քաջալերութիւն և ի սէր Կրօնի անձնագոհութիւն էր յազդում հայ զօրքերին, օրհնութեամբ և ուրախ սրտով ընդունեց Հայոց յաղթական վերադարձը:

Այս պատերազմից յետոյ, ամառնային տօթին Հայոց զօրքերը Մաղկէոյ սարերում հանգիստ էին վայելում, երբ Վրաց Վախթանգ իշխանը գեսպաններով յայտնեց պարսից բազմաթիւ զօրքերով Վրաստան մտնելն, և օգնութիւն խնդրեց: Արովհետեւ Հայք, Աղուանք և Վիրք սուրբ Աւետարանի վերայ ուխտ էին կապել միմեանց օգնութեամբ պաշտպանել քրիստոնէութիւնը, Վահան առաւ զօրքերը և շտապեց յօգնութիւն, և Վրաց հետ բանակեցին Վանգարաց լեռներում: Պատերազմը տեղի ունեցաւ Կուր գետի մօտ. մի ափին քրիստոնեայ դուռն էր, միւս ափին՝ պարսից դուռն, պատերազմի ժամանակ վրացիք և հայ նախարարներից ոմանք փախան. պատերազմի մէջ սպանուեց Սահակ

աստիք տարգւպան և Վասակ Մամիկոնեան, իսկ Վահան տեղեկով այս՝ ուխտապահ նախարարների հետ ամրացաւ Տոյսոյ ամրոցներում :

Պարսից հրամանատար Միհրան քանակելով Յունաց և Պարսից սահմանագլուխներէ Մկնառիջ գիւղում՝ յորդորումէր Վահանին վերջ տալ արիւնհեղութեանց և հպատակել Պարսից իշխանութեան, իսկ Վահան խոստացաւ հպատակել՝ եթէ կը գնահատուին լաւութիւնն ու քաջութիւնը, միտքն ու գիտութիւնը. անարժանները իշխանութեան չեն հասնիլ. աւաղակ, անպիտան, հայկառակ և վատատոհմիկ մարդիկ այնպիսի մեծ թագաւորութիւնը խաբելով՝ կրակին երկրպագելու փոխարէն փառք ու տէրութիւն չեն ստանալ. որոնք արքունիքից հեռանալուց յետոյ թէ վաճառականին (թագաւորին) և թէ վաճառքը (կրակադաշտութիւնը) արհամարումեն. և Հայոց աշխարհի վատթարամաշու պատճառը հաւատուրացներէն համարելով ասաց. եթէ գնդի դորագլուխը վատ լինի, գունդը լաւ լինել չի կարող. և աշխարհը սրի իշխանները յետին են՝ առաջադէմ՝ ու անսւանի լինել չի կարող: Եւ իբրեւ պայման հպատակութեան առաջարկեց ազատութիւն շնորհել քրիստոնէութեան. հաւատուրացութեան, համար փառք ու պատիւ չը տալ անարժաններին. լաւ կամ վատ մարդք ճանաչուի իւր գործերով. ըստ գործոյն՝ լինի հառուցումն, և Հայոց ապստամբութիւնը, ոչ թէ ստատհակութեան և յանգիւնութեան, այլ պարսից բռնութեան հետեւանք. համարուի: Իսկ եթէ հակառակն պէտք է լինի, լաւ է քրիստոնէութեամբ մեռնել, քան ուրացութեամբ անցաւոր փառք գնել: Բանակցութիւնները շարունակվումէին գեռ, Միհրան արքունիք կանչուեց, իսկ Վահան ուխտապահ նախարարների հետ հասնելով Վաղարշապատ, Կաթուղիկէ Մայր եկեղեցում ուխտ անելուց և սուրբ պատարագ կատարել տալուց յետոյ գնաց Դուին:

Միհրանի տեղ, գարնան սկզբին Հայաստան եկաւ բաղմոթիւ զօրքով Զառմիշը - Հաղարաւուխտ և ուրացեալներէ իմանալով Վահանեանց սակաւութիւնը՝ յարձակուեց Դուին քաղաքի վերայ. արիւնահեղ պատերազմի մէջ շատ Պարսիկներ կոտորուեցին. Հայերից ևս բաւական նահատակուեցին՝ և մնացեալներն էլ ցրուեցին զանազան կողմեր, իսկ Վահան գնաց Խաղտեաց աշխարհը: Այս պատերազմի մէջ Յովհան Մանգակունի Սուրբ Հայրապետն

և ս մահամերձ վիրաւորուեց, բայց և, Աստուծոյ ողորմութեամբ աւուրջացաւ:

Զառմիշք - Հաղարաւսէստ Հայաստանի վերայ մարդպան կարգելով Շապուհ պարսկին՝ հեռացաւ. իսկ Շապուհ ամեն ջանք գործէր գնում Վահանին սպանել, բայց չէր յաջողում, մինչդեռ Վահան իւր փոքրաթիւ խմբովը մեծամեծ հարուածներ էր տալիս պարսիկ գնդին: Երբ Շապուհ լսելով Պերոզի մահուան գոյժը՝ գրնաց Պարսկաստան, Վահան ուխտապահ նախարարների հետ եկաւ Վաղարշապատ. Վաթուղիկէ Մայր եկեղեցում սուրբ պատարագով ուխտ և երկրպագութիւն մատուցանելուց յետոյ, Ս. Յովհան Մանգաղունու հետ վերամորթելու և մեծապայծառ շքեղութեամբ դարդարելու նախահոգութիւնը արեց և գնաց մարդպանական Դուին քաղաքը:

Պերոզին յաջորդեց Վաղարշ, որ համոզուելով թէ Հայոց աշխարհը խռովութեան երեսից աւերակ է դառնում, արքունիքը զրկվումէ իւր արդիւնքից՝ բազմապատիկ վնասների հետ բողմութիւն գործեր և ս դրողեցնելով, յետ կացաւ հայերին կրօնափոխանելու գիտաւորութիւնից, ուստի և Նիխոր անունով մի խեղացի և խոհեմ պարսիկ ուղարկեց Հայաստան, երկիրը խաղաղութեամբ նուաճելու և արինահեղութիւններին վերջ տալու:

Նիխոր հասնելով Հայաստանի Հեր գաւառը, սխեց բանակցութիւններ Վահանի հետ. Վահան ուխտապահ նախարարների հետ խորհրդածելուց յետոյ խոստացաւ պարսից հպատակել հետեւեալ պայմաններով.

Ա. Հայք ազատութիւն տոռնան իրանց հայրենի և բնիկ օրէնքը պաշտել. ոչ որ չըստիպուել մոգախրօնութիւն ընդունել. ոչ որ հաւատաւրաց լինելով՝ գահ և պատիւ չը ստանայ: Ասորուջանները Հայոց աշխարհից վերանան:

Բ. Ճանաչուի մարդու արժանիքը և ըստ այնմ գնահատութիւն լինի, լաւերը վարձատրուեն, իսկ վատերը պատուհատուեն. հաւատուրացութիւնը արժանիք չըհամարուի:

Գ. Քսուների և բանսարկունների խօսքովը դատաւարան չըլինի, այլ դէմյանդիման հրապարակական դատաւարան կատարուի:

Վահան արքունի կնքով այս պայմանները հատուտել տալուց յետոյ գնաց Նիխորի մօտ և այնուհետեւ գնաց արքունիք, որտեղից վերադարձաւ եկեղեցու ազատութեան հրովարտակն ստացած:

Յովհան Մանդակունի Ս. Հայրապետը զուրս եկաւ Վահանին ընդ առաջ և աշխարհի խաղաղութիւնը երաշխաւորեալ ու եկեղեցին ազատուած տեսնելով հոգեզմայլ ցնծութեամբ ասաց.

« Թող ուրախանայ իմ անձը Տիրոջով, որ իւր եկեղեցու տանջուած որդւոց քրտինքը սրբեց. նոցա-աշխատանքը հանգստացրեց. զէնքերի աղաղ մաքրեց. հաւատարիմների ոգին լուաց ուխտապահութեան ջրով. և բոլորին էլ հազցրեց փրկութեան հագուստ և ուրախութեան սրտմուճան » : Վահան Ս. Հայրապետի և նախարարների հետ եկաւ Վաղարշապատ. Կաթողիկէ Մայր եկեղեցում և Ս. Կոյսերի նահատակութեան վանքերում ուխտը կատարելուց յետոյ գնաց Գուին : Վահան Յովհան Մանդակունու խորհրդով սկսեց տւերհալ եկեղեցիքը նորոգել, յատկապէս Վաղարշապատու Կաթողիկէն որ յանձնուած էր Ղազար Փարպեցուն :

Անգեղան՝ որ Շապուհից յետոյ կարգուած էր մարզպան Հայոց, տեսնելով Վահանի բարեմասնութիւնները թէ՛ ըստ քաջութեան, թէ՛ ըստ աշխարհաշինութեան և թէ՛ ըստ աշխարհաւարութեան, վերադառնալով Պարսկաստան համոզեց Վաղարշին Վահանին կարգել մարզպան՝ ասելով. օտարը երկու երեք տարուց յետոյ հազիւ է կարողանում ճանաչել աշխարհի հանգամանքը, հեշտն ու դժուարինը. իսկ Վահան իբրեւ բնիկ՝ գիտէ բոլորը, և կարող է շահաւէտ լինել թէ երկրին և թէ արքունեաց : Վահան արքունի հրովարտակով կարգուեց մարզպան :

Վահան մարզպանութեան հրովարտակն ստանալուն պէս շտապեց Գունայ Մայր եկեղեցին, մեծամեծների հետ խոնուժէ և ժողովուրդը դէպի եկեղեցի. Յովհան Մանդակունի սուրբ Հայրապետը ի սիրտ և ի հոգի ուրախացած՝ գոհացողական մաղթանք կատարեց, յորգորելով սիրել եկեղեցին՝ որ խաղաղութեան և սիրոյ միջնորդ է. ներողութեամբ և կարեկցաբար վարուել ուրացեալների հետ, առ պատրաստելով նոցա դարձը : Սէր, հաշտութիւն, խաղաղութիւն և շինութիւն քարոզելով՝ Սուրբ Հայրապետը խօսքը ուղղեց դէպի եկեղեցու հարազատները և այնքան աշխատութիւններից յետոյ հրաւիրեց դէպ ի հանգիստը՝ որ խոստացել է Փրկիչ ասելով. « Եկայք օրհնեալք Հօր իմոյ ժառանգեցէք զպատրաստեալ ձեզ արքայութիւն ի սկզբանէ աշխարհի » :

Վահանի մարզպանութեամբ առ ժամանակ մի դադարեց հայ եկեղեցու երեսնամեայ հալածանքը : Պարսիկները երեսնամեայ

մաքառումից յետոյ ուր ուրեմն հասկացան թէ անհնարին է մի ազգ իւր ազգային կրօնից ու սովորութիւնից ուժով յեղաշրջել դէպի մի այլ կրօն և սովորութիւն: Ահա այսպէս վերջացաւ երեսնամեայ հալածանքը Հայ եկեղեցու, որին սակաւ բացառութեամբ հաւատարիմ մնալով հայերը՝ ամեն նեղութիւն, վիշտ, ստուապանք, տարագրութիւն, մահ, և աւերութիւնք յանձն առան: Հայք նեղութեան մէջ, քրիստոնէական եղբայրսիրութեամբ ի հարկաւոր դէպս շտապումէին օգնել Աղուանից և Վրաց, սակայն այս բոլոր հալածանաց ժամանակ, Յունաց հզօր կայսերութիւնը ոչինչ օգնութիւն չըհասցրեց Պարսիկների բարբարոսութեանց նշաւակ եկեղեցուն, թէ և քանիցս յօգնութիւն կոչուեց: Հալածման դադարումից յետոյ, եկեղեցւոյ փրկութեան բազմաշխատ նահատակ և եկեղեցւոյ պայծառութեան ժիր մշակ Սուրբ Յովհան Մանգակունի հայրապետը վախճանումէ խորին ծերութեան մէջ:

(Նարեկայի)

Յ. Վ. Մ.

ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ

ՈՒՍՈՒՑԶԻ ԿԱՏԱՐԵԼԱԳՈՐԾՈՒԹԻՒՆԸ.

Ամեն որ, երբ մի որ և է պաշտօնով է պարապում՝ պէտք է այդ պաշտօնին վերաբերեալ տեղեկութիւնները և պատրաստութիւնը ունենայ. այնպիսին միշտ առաջ է գնում—և կատարելագործվումէ՝ երբ իւր ունեցած տեղեկութիւններով չի բաւականանում, այլ հետ զհետէ ինքնուրոյն աշխատութեամբ ձեռք է բերում իւր պաշտօնին վերաբերեալ նոր տեղեկութիւնները: Աւուցիչն, իւր պաշտօնի համար մի որոշեալ պատրաստութիւն ունենալով՝ միշտ միևնոյն զարգացման աստիճանի վերայ պիտի չը մնայ. նա հետ զհետէ պիտի կատարելագործուի իւր պաշտօնի*) մէջ:

Աւուցչի կատարելագործութիւնն անհրաժեշտ է:

Նախ՝ նորա համար, որ աշակերտների վերայ արդիւնաւոր ազդեցութիւն ունենայ, Ով որ մի և նոյն տեղի վերայ է կանգնած, ուրիշին դժուարութեամբ առաջ կը տանի. ով որ կատարելագործուելու տէր չունի, նա ուրիշ-

(*) Ցաւելով պէտք է խոստովանեմ, որ իմ պաշտօնակիցներիցս շատերն իրանց պաշտօնին վերաբերեալ ոչ մի դրուածքով չեն հետաքրքրվում եւ չեն կարդում...

ների մէջ չէ կարող նոյնը զարգացնել: Այն ուսուցիչը, որի մէջ մեռած, թմրած է կատարելագործուելու սէրը, աշակերտների վերայ կենդանացուցիչ և առաջ մղող ազդեցութիւն չի կարող ունենալ:

Երկրորդ՝ նորա համար որ, որպէս զի իւր աւանդելի առարկայից և նորա մեթոդական մշակումից յետ չքմնայ: Աւանդելի առարկայն և մանաւանդ նորա մեթոդիկան միշտ մշակվումէ. եթէ ուսուցիչն այս մշակմանը չէ հետեւում, նա յետ է մնում: Այսպիսին այն ուսուցիչներից յետ կը մնայ՝ որոնք աշխատումն կատարելագործուել: Բացի սորանից ուսուցիչն, իւր կատարելագործութեան մասին չըհոգալով՝ իւր սովորածից շատ ու շատ բան է մոռանում. նորա մէջ մնացող տեղեկութիւններն էլ կորցնումն իրանց թարմութիւնը: Այսպէս նոր մտաւոր պաշարը հետզհետէ նուաղումէ և նա վերջի վերջոյ անարժան է դառնում իւր կոչմանը:

Երրորդ՝ ուսուցչին կատարելագործուել անհրաժեշտ է նորա համար որ, որպէս զի գէպի գործունէութիւնն ունեցած պահանջն արդիւնաւոր լինի. եթէ այս պահանջն ինքնագործունէութեան մէջը բաւականութիւն չէ գտնում, այն ժամանակ իրան բաւականութիւն է տալիս այնպիսի գործունէութեամբ, որ ոչ թէ միայն օգտակար, այլ մինչև անգամ վնասակար է: Ուսուցիչն իւր ազատ ժամերը՝ (այսպէս ասել՝ ժամանակ անցկացնելու համար) փոխանակ օգտակար պարապմունքի վերայ գործ դնելու նուիրումէ անօգտակար գործունէութեանը:

Վերջապէս չորրորդ՝ ուսուցչին կատարելագործութիւնն անհրաժեշտ է նորա համար որ, որպէս զի իւր մէջ վառ պահէ աշխոյժ և սէր գէպի իւր աւանդելի առարկան և գործը:

Ուսուցիչն այն լուր բաների մէջ պիտի կատարելագործուի, ինչ որ նպաստումէ ուսման յաջող տանելուն և աշակերտաց դաստիարակութեանը:

Ուսուցչի կատարելագործութեանը նպաստումն — 1) գրքերի կարգալն և ուսումնասիրելը: 2) աշակերտների վերայ դիտողութիւն անելն և նոցա ուսուցանեն և 3) մանկավարժական խօսակցութիւնները: Ասածներէցս ամեն մինը բացատրինք:

Ա) Գրքերի կարգալն և ուսումնասիրելն կատարելագործուելու բնական միջոցն է: Գրքերը կարդալով ուսուցիչը թէ սովորածը յիշողութեան մէջ վերականգնեցնում է թէ իւր սովորած տեղեկութիւնների նոր բացատրութեան հետ է ծանօթանում և թէ նոր տեղեկութիւններ է քաղում:

Ուսուցչի համար ամենայնպէս ընթերցանելի գրքերը նոքա են, որոնք մի որևէ կապ ունին նորա գործունէութեան հետ և ամենից առաջ այնպիսի գրքերը պիտի կարդայ, որոնք իւր աւանդելի առարկային են վերաբերում, որովհետև մի առարկայի մասին տեղեկութիւններն պարզաբանվումն նորա հետ կապ ունեցող առարկաների տեղեկութիւններովը, այս պատճառաւ էլ հարկաւոր է, որ ուսուցիչն այս առարկաներն էլ ուսումնասիրէ: Ուսուցիչը գրքեր կարդալով պիտի պարզաբանէ աւանդելի առարկայի ո՛չ թէ միայն գլխաւոր կէտերը, այլ և երկրորդականները: Ուսուցիչը այնպիսի գրութեաները

պիտի կարգայ, որոնք կարող են լուսարանել և նպատակայարմար ուղղութիւն տալ իւր գործունէութեանը, այսինքն անհրաժեշտ է կարգալ և ուսումնասիրել մանկավարժական գրութեանը *) (Ֆիզիքական մտաւոր և բարոյական կրթութեան մասին, մանկավարժութեան պատմութիւն և լին) և նմանապէս այն գրութեանը կարգալ, որոնց վերայ հիմնուած է մանկավարժութիւնը (հոգեբանութիւն, տրամաբանութիւն, առողջապահութիւն և լին)։ Ուսուցիչը նաեւ պիտի պնդուի գրքերը կարգայ, որոնք կարող են նորա զգացմունքները ազնուացնել և որոնցից կարելի է առողջ մտքեր քաղել և կամ որոնք ընդհանուր կրթողական նշանակութիւն ունին։ Այս տեսակ նպատակին ծառայում են բանաստեղծական և պատմական գրութեանը։ Ի հարկէ գրքերն ուշադրութեամբ պիտի կարգանք, եթէ ուղումեն նոցանից օգուտ քաղել։ Կարգալու ժամանակ ուսուցիչն իւր կարգացածի մասին ինքն իրան հաշիւ պէտք է տայ և նշանաւոր տեղերն էլ արտագրել իւր յիշատակարանում։

Բ) Աշակերտների վերայ դիտողութիւններ անելն և նոցա ուսուցանելը նոյնպէս ուսուցչի համար կատարելագործուելու միջոց է։ Ուսուցիչն, աշակերտների վերայ դիտողութիւններ անելով, ծանօթանում է նոցա հոգեկան առանձնայատկութիւնների հետ, նոցանից ամեն մինի ընդունակութիւնների հետ և այս կերպով իւր համար շատ թանկագին տեղեկութիւններ է ձեռք բերում։ Այսպիսի դիտողութիւնների համար լաւ կը լինի յիշատակարան ունենալ և մէջը գրել։ Ընդհանրապէս աշակերտների բնութեան հետ և մանաւանդ ամեն մինի առանձնայատկութիւնների հետ ծանօթանալն ուսուցչի համար ամենահարկաւոր բանն է։ Միմիայն այս ժամանակ ուսուցիչը կարող է յաջող ազդեցութիւն ունենալ իւր աշակերտների վերայ։

Աշակերտներին ուսուցանելը ուսուցչին կատարելագործում է աւանդելի առարկայի և նորա մեթոդի մշակման մէջ։ Ուսուցիչն ուրիշներին ուսուցանելով, ուսանում է և ինքն։ Ամեն անգամ ուսուցանելիս ուշադիր ուսուցիչը միշտ շահւում է, մի նոր բան իւր համար պարզելով։ Կատարելագործուելու սէր ունեցող ուսուցչի դասաւանդութիւնը հետզհետէ կատարելագործվում է և այսպիսի կատարելագործութեան մէջը պակաս դեր չէ խաղում նորա փորձառութիւնը։

Առ հասարակ կան, որոնք ենթադրում են թէ մի և նոյն առարկայի մի քանի տարի դաս տալն և նոր աշակերտներին հաղորդելն ուսուցչի կատարելագործուելուն չեն նպաստում։

Բայց այս այսպէս չէ։ աշակերտները մի և նոյն դարգացման աստիճանի վերայ չեն մնում, նորա միշտ հետևողաբար յառաջ են գնում։ Իսկ նոցա հետևողաբար դարգացմանը հետևելն ուսուցչի կատարելագործութեան համար ընդարձակ ասպարէզ է բացում։ Աշակերտները մի դասարանից միւս դա-

(*) Թէ եւ այս ձեւով մեր դրականութիւնն աղքատ է, բայց ցանկացողը կարող է օգուտ քաղել օտար դրքերից։

սարանը տեղափոխուելով կարիք են ունենում նոր տեղեկութիւններ ստանալու, ուրեմն բնական է որ ուսուցիչը մի և նոյն նիւթի վերայ չէ կանգնում:

Ինչ որ վերաբերվումէ մի և նոյն առարկայի մի քանի տարի դաս տալուն, այս կասենք, որ թէ և մի և նոյն դասարանի մէջ մի և նոյն տեղեկութիւններն են կրկնվում, բայց նիւթի մշակումն կարող է այլ ձև լինել, իւրաքանչիւր տարի նոր աշակերտներ են մտնում, իսկ նոր աշակերտներին մատակարարելու համար այլ ձև պիտի գործ դնել, այսպէսով կատարելագործվումէ առարկայի մեթոդը, ուսուցիչը հետեւելով այն կատարելագործութեանը, կատարելագործումէ իւր մեթոդը, և սորանով էլ կատարելագործվումէ և ինքն:

Գ. Վերջապէս. խօսակցութիւններ մանկավարժական հարցերի մասին ունենալ իւր պաշտօնակիցների և այս հարցով հետաքրքրուող անձանց հետ նոյնպէս կատարելագործուելու միջոցն են կազմում. Խօսակցութեան ժամանակ ուսուցիչն յայտնումէ իւր դիտողութիւններն ու իւր կարծիքն այս կամ այն մանկավարժական հարցի մասին, միւսը լսում է և փոխադարձ յայտնում իւրը. այսպէս մտքերի փոխանակութիւն է լինում և ուսուցիչը ստանումէ օգուտ: Հատ անգամ խօսակցութեան ժամանակ յանկարծ մի այսպիսի հարց է պարզվում, որ ինքն մենակ ուսուցիչը չէր կարող իւր համար պարզել: Առ հասարակ մտքերն իրար հաղորդելու և հարցերը պարզարանելու համար լինումեն մանկավարժական նիստեր կամ ուսուցչական ժողովներ:

Այսպիսի ժողովների օգուտը մեծ է: Բացի այս ժողովներից ամեն մի ուսուցիչը պէտք է խորհրդակցէ իւր պաշտօնակիցների և առ հասարակ այն մարդոց հետ, որոնք ուսումնարանի կեանքի հետ ծանօթ են: Այսպիսի խորհրդածութիւններն ոչ թէ միայն ուսուցչի կատարելագործուելուն են նպաստում, այլ և նորա մէջ զարթեցնումեն սէր դէպի մանկավարժական գործը: Բացի սորանից մանկավարժական հարցերի մասին խօսակցութիւնները միօրինակութիւն են մտցնում ուսուցիչների գործունէութեանց մէջ, միաօրինակութիւնն դաստիարակական գործում: Հատ կարեւորէ:

Խօսելով ուսուցչի կատարելագործուելու միջոցների մասին, պիտի ասել և այս, որ այդ միջոցները իսկապէս այն ժամանակ կարողեն ուսուցչին օգուտ տալ, երբ որ նորա մէջ զարթած կը լինի կատարելագործուելու ճշմարիտ փափուգը, առանց որոյ միջոցներն անօգուտ են: Միմիայն նա կարող է նոր՝ տեղեկութիւններ հաւաքել՝ ով որ հետամուտ է լինում նոցա, և միմիայն նա է կատարելագործվում, ով որ կատարելագործուելու սէր ունի: Չարգացումն ինքն իրան ոչ որի ուղեղի մէջ չէ մտնում, այլ ստացվումէ աշխատութեամբ. իսկ այսպիսի աշխատութեան համար հարկաւորէ ունենալ ներքին գրգռէչ ոյժ:

Ուսուցիչը րացի մտաւորապէս կատարելագործուելուց, պիտի կատարելագործուի և բարոյապէս: Մեր Ուսուցչապետ Քրիստոսը ուսուցանումէ մեզ « Եղերուք կատարեալ, որպէս հայրն ձեր կատարեալ է »: Սա ամեն մի մարդու պարտականութիւնն է նա մանաւանդ ուսուցչի համար, որ ուրիշների համար հայելի է:

Ուսուցիչն իւր վարմունքներն վերայ միշտ ուշադրութիւն պիտի դարձնէ։ Նա իւր առաջը բարոյական կատարելատիպ (իդիալ) պիտի ունենայ։ Իր ձգտէ դէպի նորան։ Այսպիսի կատարելատիպը ներկայացնումէ մեր Փրկչի ուսումը։ Այս կատարելատիպն աչքի առաջ ունենալով և ձգտելով դէպի նորան, ուսուցիչն իւր բարոյական կատարելագործութեան մէջ յետ չի մնալ։ Նորան միշտ կը գրաւէ բարոյական բարձր աստիճանն և միշտ ընդարձակ ասպարէզ կը լինի նորա առաջ իւր բարոյական կատարելագործութեան համար։

Բարձր Գարբիէլեանց

ՈՒՂԵԻՈՐՈՒԹԻՒՆ.

(Շարունակում, Արար 1883 թ. Ա.)

Իննականն լեռնադաշտերն կը հիացնեն զմեզ իրենց տակաւին թարմ ծաղկանց հոտերովը և դալարագեղ մարգագետիններու տեսարաններովը։ Հատ շտապով կը քալենք. ամայն 18ին իջանք ի Կարին, յորում տեսնելով Ազգ. հոյակապ Առաջնորդարանն և մի քանի գեղեցկաշէն երկսեռ վարժարաններն՝ ուրախացանք ոչ սակաւ։ Կարնոյ Հայք շատ գգնաւոր կը համարեն իրենք զիրենք առանց առաջնորդի մնալնուն համար, որոնց մեծ մասը կուզէ Հայր Օրմանեանին. իսկ չուզողները տրտունջ ունէին նորա անտեսաստեղծ լինելուն առթիւ և փորձառութիւն չունենալոյն համար, որուն առաջնորդութեան ժամանակ Ազգ. Առաջնորդարանը հազար ոսկիէն աւելի պարտուց ենթակայ եղած է կրօնն։

Գալով Սանասարեան մեծահամբաւ Աղա Մկրտիչ Ազգայնոյ անդ բացած վարժարանին՝ զորմէ կըխօսէ ժողովուրդն առհասարակ յափշտակուելով նորա մանկավարժ դասատուների ձեռաց տակ վարժուող աշակերտաց այս տարուան տուած հարցաքննութեանց մասին, ինչպէս մեծ ազդեցութիւն և տպաւորութիւն ըրած էին ունենդիր ժողովրդեան վերայ նոյնը ըրաւ և իմ վերայ։ Անկարելի է նկարագրել ժողովրդեան երախտագիտութիւնն առ բարերարն վարժարանին, բիւր մաղթանքներն և ի խոր սրտէ շնորհակալիքն. առ այս, կարծեմ, կրպատաստէին մի շնորհակալեաց ուղերձ ներկայայացնելու Աղա Մկրտիչ Սանասարեանին ընդ միշտ երախտագիտութիւն առ Նորին մեծապատուութիւն ցուցնելով։ Մէք այս տողերն չըպիտի գրէինք, եթէ պարտք չըգգայինք ճշմարիտ եղելութիւնը հրապարակելու և գիտեմ որ այս տեսակ մարդասիրական հոյակապ գործեր շարունակող հոյակապ անձինք փոփոխութիւն մը չեն կրեր իրենց բնական անփառասիրութեան մասին եղած համետ, չափաւոր և իրաւացի գովեստներէն։ Արդէն տեղւոյն Վսեմ. Կուսակալին և իրեն հետ երկու փաշաներու, իրենց ստորագասեալ պաշտօնեաներով Օգոստոսի սկիզբները, ի մասնաւորի Սանասարեան Վարժարանը այցելութեան գալն Արևելք հրատարակեց։ Այս վարժարանը այժմ կուսանին հարիւրի չափ տղայք, որոց քառասունէն աւելին ձրիավարժ, յիսունը գիշերօթիկ և տասը երթևեկ թոշակաւորներ են, որոց ծնողք կը կարծեն որ, ոչինչ կը վճարեն և այժմ շատերը աղաչելով կուզեն վարժարան տալ իրենց զաւակուկը,

այնպէս որ յարկերը չեն բաւեր և սկսած են նոր յարկեր շինել այն Աղգ. վարժարանին մէջ, որունմ պիտի պատասպարուեն մինչև որ պատրաստուած տեղւոյն վերայ կառուցուի այն հոյակապ վարժարանն, որուն շինութեան համար կըսեն թէ 15 000 օսմանեան լիւր յատկացուցած է Աղա Մկրտիչ Սանասարեանը, Կըպատմեն որ հետզհետէ ուսանողաց թիւն պիտի աւելցուի մինչև հինգ հարիւրը:

Արդի ուսուցիչները երկու են—Պ. Պ. Սարգիս Սողիկեան և Յովսէփ Մատաթեան, Պ. Ապուլեանն էլ Օգոստոսի վերջերը պէտք էր անդր հասնէր Տիփիսէն, Սեպտեմբերի սկիզբները նոցա հետ գործի սկսելու համար:

Քանի ուսանողաց թիւը աւելնայ Բարերարը պիտի հաւաքէ իր սաները, որք կըգտնուեն ի Ռուսաստան, Կըսիրեմ ըսելու որ այս յուսատու յարկէն առանց սպասելու որ մինչև շրջանաւարտ ուսանողք Աղգին ընծայուեն, այսօր իսկ կըվայելենք նոցին արդիւնքը, Սա մի ամուր պատուար եղեր է բողոքական և կաթոլիկ մարդորաների դէմ այժմ, որք մնւտ գտած են տեղ տեղ մեր պարզամիտ ժողովուրդները որսալու և պատրելու: Կարնոյ մերայինք կըպատմեն այժմ թէ բողոքական և հայ կաթոլիկների զմեզ որսալու միջոցներն տկարացած են, որոնք Սանասարեան վարժարանէն խորտակեալ՝ իրենք զիրենք տկար կըգտնեն: Այնպէս որ տեղւոյն հայ կաթոլիկաց Ստեփան առնուն եպիսկոպոսը ի նախանձէ շարժեալ, աճապարելով ի Տրապիզոն անդ ուսումնարան բացող եղուիթներէն*) մի քանիսը բերած է ի Կարին, որպէս զի մի բարձր վարժարան էլ անդ բանան և Սանասարեան վարժարանի յարգը պակսեցնեն. բայց իզուր. մեր ժողովուրդը կըծիծաղէր նոցա վերայ, Չեմ ուզեր զանց ընել Խարբերդցի մի նշանաւոր ուսեալ և ազգաւ ասորի հայագէտ բողոքականի ըսածը, (և որ գրեց և հրատարակեց սոյն վարժարանի այս տարուան հարցաբըննութիւնքը Արևելքին մէջ մի քանի անկեղծ յօդուածներով Յուլիս և Օգոստոս ամիսներուն), որ կը պատմէր այսպէս, «ես այժմ կըկարծեմ թէ ի Թուրքիա վարժարանի գոյութիւն չըկայ բացի Սանասարեանցի վարժարանէն, որուն հարցաբըննութեանցը երկու շաբաթ շարունակ ներկայ էի» և ըն: Ահա այսու մեծ մխիթարութեամբ քանի մը օր Կարին կենալէն զկնի Օգոստոս 25ին մեկնեցայ անտի դէպի յԱլաշկերտ, քալելով Վերին—Բասեռնոյ յուլթի դաշտերէն, որոյ հացաբոյսերուն և խոտերուն բարդոցներն, անթիւ ոչխարաց, եղանց և գոմեշներու խումբերն կըզարմացնէին, մանաւանդ երկրագործութեան փոքր ինչ ճաշակ ունեցող և անձուկ երկրի մէջ ապրող մարդը:

Տեսանք Վաղարշաւան (Քէփերիւ-քեոյ) հայաբնակ գիւղաքաղաքը, որ մերս Վաղարշակի ծնած և շինած տեղն է, կըսէ պատմութիւնը. որուն մօտ է այն պանդուր, որոյ քայքայուած որմոց բեկորներն տակաւին կանգուն կըմնան ի մեծ զարմացումն անցորդաց և դիտողաց, նմանապէս նորա կերտել տուած հոյակապ և գեղեցկաշէն կամուրջը Նրասիի գետին վերայ, ուրկէ անցնելու բաղլն ունեցանք, Կերեւին մեզ Գոմաձոր և Ամրաբակայ գիւղերն,

(*) Ֆրանսիայէն աքսորուած

որք ստորին Բասենոյ դաշտին մէջ են. սորա համեմատաբար չեն հարուստ
 Վերին Բասենոյ գիւղերէն. Վերին Բասենոցիք Պարնոյ մօտ են, որով նոցա
 արմտիքն դիւրութեամբ կրփոխագրուին ի քաղաք՝ ի վաճառել. Վերջա-
 պէս վեց օրէն հասանք ի Վաղարշապետ աւան (Վաշկերտ), որ կեր-
 տուած է ի նոյն Վաղարշակէ. Այս աւանը կընստի գաւառին գաւառի,
 ուր երեք հարիւր տունի չափ բնակիչք կան. 120ը միայն Հայ, իսկ միւս-
 ները Տաճիկ և Քուրդ. տակաւին շատ կոշտ են տանց շէնքերն և ան-
 ցուցած կեանքը. Աստ կայ Միացեալ ընկերութեանց կողմէն բացուած մի
 վարժարան. Արձակուրդի օրերն դեռ լրացած չէին. դասատուք կըսպասէին
 Տեսուչ Սարիեան Էֆ. ին, զորմէ լսեցինք թէ կողոպտուած է յաւազակաց,
 Մուշէն Բաղէշ գնալու ժամանակ, Երկու օր վերջը Պարոն Հայկունւոյն հետ
 իջանք ի Խոփ-Էփէ, Բագրեւանդայ Առաջնորդ Գեր. Յովհաննէս վարդապե-
 տի մօտ, որ այցելութեան ելած էր ժողովրդեան. Պ. Հայկունին Միացեալ
 ընկերութեանց վարժարանը դասատու է. սիրելի և համակրելի անձն, որ
 փարելի եղած է տեղւոյն մերայնոց իւր անկեղծ և մարդասէր բնաւորու-
 թեամբը. Յովհաննէս Վարդապետ ևս սիրելի էր ժողովրդեան և կառավա-
 րութեան առջև ազդեցիկ, իրեն տեղւոյն յարմար ձիրքերովը և քաղաքագի-
 տութեամբը, բայց տրտունջ ունէր իր վիճակէն, որ իրօք արգահատելի և
 կարի անշուք էր. կըսէր որ, 150 Օսմ. լիւրայ տալիք ունի զանազան, մար-
 դոց և չորս հարիւր հօգի ցորենի պարտուց տակ ինկած է. զոր սովի տա-
 րին տեղական կառավարութեանէն փոխառութիւն ըրած և ժողովրդոց բաժ-
 նած է. Չորս օրէն վերջը հասանք յիւլ-Էփէ վանքն մեր, ուր երեք օր
 կենալով աճապարեցինք ի Մուսուն գիւղն՝ Օգոստոս 30ին. Այս հոյակապ
 հնատիպ վանքն անշուք և աղքատ դրութեան մէջ էր. Իւր նախկին նախան-
 ձելի զարդէն և փառքէն մերկացած, զուրկ յուստեքէ օգնութեան մասին.
 Բացի եկեղեցիէն միւս շէնքերն քակուած քայքայուած են. Սորա միաբա-
 նութիւնն ալ կարծես իրեն պէս անշքացած է, որ կըբաղկանայ Առաջնորդով
 երեք վարդապետէ, երկու սպասաւորէ և մէկ վարձու վարժապետէ, ի բաց
 առեալ հոտաղները և մշակները՝ որք կըպարապեն վանքին երկրագործու-
 թեամբ տարեկան վարձքով. Յովհաննէս վարդապետ իւր միաբանութեամբը
 և Իւլքիլիսէի ժողովուրդը առհասարակ երկիւղով պաշարուած էին, շարու-
 նակ կարծելով թէ Պաշտօն ըսուած էլէլէլ քրդերը մի օր իրենց չարքներ պի-
 տի հասցնեն, որք թշնամացած էին պատերազմի ժամանակ վանքին մէջ տեղի
 ունեցած դէպքին առթիւ. և այժմ ի ներքուստ թշնամի և արտաքուստ
 բարեկամ են. 1877 թ. Ռուս—Տաճկական պատերազմին, երբ Ռուսաց բա-
 նակը Գեներալ Տէր Աուկասովի հրամանատարութեամբ Պահարի գեադուկէն
 յետս կընահանջէր, Հայդարանցի և Պաշմցի քրդերը, որ գրեթէ մի աշիրէթ
 են, հոգի առած կըպաշարեն վանքը, ուր հաւաքուած էր Բագրեւանդ գաւա-
 ռի ահաբեկեալ Հայ ժողովուրդը իւր կահ կարասիներով և անասուններով.
 Այս ժամանակ Յովհաննէս վարդապետը կըկանչէ Պաշմցի աշիրէթին գլ-
 խաւոր Բադօ կամ Բագր աղան որ գայ և վանքը պաշտպանէ՝ որպէս բարե-

կամ ըստ ոմանց՝ ժողովովուրդը տեսնելով որ փոխանակ պաշտպանուելու կրնեղուին և ի պաշտպանութիւն կոչուած Բաղր—աղայի վարմունքէն կը գուշակեն թէ նա եկած է ոչ թէ պաշտպանելու խեղճ ահաբեկեալները, այլ օգնելու միւս քրդերուն՝ նոցա ասպատակութեանց ժամանակ, առանց Յովհաննէս վարդապետի՝ ինքնագլուխ կըդիմեն Ռուսաց բանակի հիւանդանոցի վերատեսչին՝ օգնութիւն խնդրելով որ Հայոց փափագը կատարելու ետեւէ լինելով՝ կըսպաննէ վանքին պաշտպան կարծուած Բաղր աղային և նորա արրանեալներուն. իսկ Յովհաննէս վարդապետը կը հաւատացնէ թէ Ռուսաց հիւանդանոցի պաշտօնեան ինքնին պարտաւորեալ եղաւ անձնապաշտպանութեան դիմելով՝ բարեկամ կարծուած Բաղր աղային ըսպանել. Այս գաւառի բնակիչք են Հայ Բուրդ, Պարսիկ, Քրդերը առ հասարակ կը բաժնուին իւրեւրէն (ցեղ) անուններով, որք կը բնակին Բաղրեանդայ ամբողջ գաւառին չորս կողմերը, ինչպէս — Սէլէջէ, գրաւածն Ալաշկերտի արեւմտակողմը. Սուկաւէտ լեւան ստորոտի Ալթայ ըսուած գաւառը դէպի արեւմտեան հարաւ. սոքա գրեթէ մի ամիս առաջ Մանազկերտու Հասանան կոչուած մեծ խշրէթին հետ պատերազմած ատեն՝ յաղթուեցան և չորս մարդ կորուսին:

Պէլէջէ, որք Իւլքիլիսէի մեր վանուց և միաբանութեան թշնամի են դարձած (ինչպէս ասացի) իւրեանց գլխաւորաց՝ ի Ռուսաց սպանմամբն ի նոյն վանս. Սոքա կը բնակեն Խարաքիլիսէի հարաւային կողմը դէպի արեւելք տարածուած:

Հայքաբէջէ, որք հազար տունէն աւելի են, գրաւած են Ալթայ ըսուած ծաղկայից և ամենավսեմ օդ ունեցող լեռնադաշտը. Նպատ լեւան հարաւային կողմը տարածուած դէպի արեւելք և ամբողջ Չերուայ դաշտահովիտը. ասոնք եթէ կոխ ունենան ընդ ումբ, Պաշմցիք իրենց օժանդակ կուգան իրրե միմեանց ցեղակից:

Խալէբէջէ, որ հարիւր տանէ աւելի են. կը բնակեն Պայազետի հիւսիսային կողմը Ռուսաց սահմանին մօտ որոց բնակավայրը ոչ սակաւ գեղեցիկ է միւսներէն համեմատաբար աւելի հարուստ, — և կրօնքով Եզդի:

Ճիւլէջէ, որոնք տարածուած են Մասիս սարին շուրջը, Ռուսաց և Թուրքաց սահմանագլխին երկու կողմերն. Սոքա երկու հազար տունէն աւելի կը հաշուին և Հայդարանցուց պէս հարուստ չեն. կըսիրեն տակաւին իրենց նախնեաց արհեստը որ է աւաղակութիւն. աշխատութեան հետամուտ չեն. Կայ նաև Ալաշկերտի դիմաց ուղղակի դէպի արեւելք, աւելի Ռուսաց քան Թուրքաց սահմանին մէջ բնակուող մի աշիրէթ Զելանցի կոչուած, որք առ հասարակ ոչխարի վաճառականութեամբ կը զբաղին քան ուրիշ աշխատութեամբ և շատ հարուստ են. մէկ ալ Աշիրէթներուն նման մարդասպանութիւն և աւաղակութիւն ընելու փափաք և վրէժխնդրութեան հետամուտ չեն. Կը պատմեն թէ սոցա հովիւն անգամ կալողէ տարին մինչև հարիւր ոչխար ծախել. Ասոնք իրենց ոչխարների տասնաւոր մեծածիւ խումբերն ամի ամի կը տանեն դէպի Դամասկոս. յերուսաղէմ և մինչև յեգիպտոս ի վաճառել. Սոյն բոլոր Ուլէջէի քրտերուն կեանքը աղատաշրջութիւն է. տե-

ղափոխական դատապարտութիւն, իրենք խաշնարածութեամբ կը զբաղուին ընդհանրապէս վրանաշրջիկ կենօք։ ասոնց մի փոքր մասը սկսեց է երկրագործութիւն ընել և հաւանականաբար անցեալ տարիներու սովի օրերէն սկսեալ, որ սարսափահար ըրաւ զիրենք առհասարակ, ձեւայցիք և Հայտարանցիք ամրան ամենատաք եղանակին մէջ կըտեղափոխին իրենց վրաններովը Գիւտինու (Գիւտուն) մօտ Ապաղա (Արեղեան կամ Ապեղեան) ըսուած ամենասիրուն դրախտահովիտը, ուրկէ կըբղխի Եփրատը, որուն մօտ կըպատմէին աւանդաբար թէ կըբտնուի Մեծին Ներսէսի ամարանոցը, Այս լեռնադաշտի հարաւային կողմի հովասուն և ձիւնապահ երկար սարին, որ դէպի արեւելք կըձգի, երկու կողմերը Ապեղեան և Գաբեղեան տանց նախարարութիւնք էին։ Անգեղտան մեծ նախարարութեան տակ, Գրախտաբնակ որդիք Հայոց։

Բագրեւանդայ գաւառն ընդհանրապէս շատ բարեբեր է, նորա հունձքն քանի տարի է շատ առատ կըլլին, երկրագործութիւնը պիտի աւելի ծաղկած է քան երբէք, այնպէս որ, պատերազմին ժամանակ բնակչաց կրած նիւթական վնասներն այսօր անդգալի եղած են նոցա, ինչպէս որ իրենք կը խոստովանեն, Բայց պէտքէ գիտնալ որ տակաւին շատ ծոյլ և անզբաղ են բնակիչք առ հասարակ—դանդաղ և պղերգ և գործ չեն սիրեր, Չմրան վեց և օթը ամիսները պարապ կանցնեն, ինչպէս արք նմանապէս կանայք և աղջկունք,—ուրիշ երկիրներու նման մանել և դործել չունին։ Ծոյլ կըսեմ, վասն զի բացի հացաբոյսի մշակութենէն ուրիշ ոչ ինչ չաշխատեր մշակել երկրագործը, ուր մինչդեռ կաճեն և կարգիւնաւորին ուրիշ տեղերէն շատ աւելի բանջարեղինաց ամեն տեսակները, օրինակ—կաղամբ, գետնախնձոր, մեղրապոպ, սեխ, վարունգ, ձախնդղ, ինձորէն անոյշ շաղգամ, բողկ, սոխ և տեսակ տեսակ համեմունք։ Սոցա տեսակներէն ամեն տեղ մշակած էին դուրսէն եկած մարդիկ, զոր ես տեսի, շատ լաւ եղած էին, այնպէս որ խաղողի որթ, բարդիի, թթի և ամեն տեսակ մրգեղինաց ծառեր ալ կաճեն շատ տեղերն եթէ իրենք ճաշակ ունենան և մշակել սիրեն, յայնժամ պիտի տեսնուի թէ տեղւոյն կլիմայն զգալի կերպով պիտի բարեխառնի, եթէ երբէք պէտք ունի բարեփոխուելու։ Սոցա անտարբերութիւնը երկար ժամանակ է ի վեր կարծես իրենց յատկանիշն եղած է դժբախտաբար, Ամենաշնչին բոյսն, որ սօին է, չեն բարեհաճեր մշակել և կուշտ ուտել, Լազտատան և Պարսկաստանէն ամեն տարի կըգան մարդիկ և կը մշակեն ամեն բուսեղէնները, յորոց կըբնեն գիւղացիք գողերով և կօտերով ցորեան և այլ ինչ տալով, և մեծ ախորժանօք կուտեն, երբ հարցնէք թէ «գուր ինչո՞ւ չէք մշակեր և առատ ուտեր»։ «բղերը կուտեն» կըպատասխանեն, որպէս թէ մշակող օտարները իրենց նման մարդիկ չեն։ Այս երկրին գեղեցիկ օդին, սիրուն դիրքին, ամենաղան ծաղկանց անոյշ և զմայլելի բուրմունքներուն մօտին, որք ամեն կերպով անմահական եղեմային դրախտին վայելչագեղութիւնը կըյօրինեն, աւելորդ չեմ համարիր ըսել թէ՛ ճիշտ և ճշմարիտ դրախտը կըպատկերացնեն այցելուին, զորմէ լիովին ծանօթացնելու անկարող իսկ եմ։

ԱՐՀԵՍՏԻ ԿԱՐԵԻՈՐՈՒԹԻՒՆԵՐ

Արհեստաւոր եմ, ուրախ ամենքից,

Ամուր երկաթէ կաղմուածք ես ունիմ.

Շինում եմ գործիք թանգ ու պատուական,

Օգուտ եմ տալիս մարդկային ազգին.

Արև չը ծագած՝ խանութ եմ գնում,

Գործս ծիծաղ դէմ—երգով սկսում.

Եւ թանձր մուրճի ամուր հարուածքից՝

Գործատան պատերն եմ շարժեցնում

Ժանգոտ երկաթի պինդ—պինդ կտորներ

Շնորհիւ քաջ բազկիս ուժեղ հարուածքի՝

Լաւ տափակում են, ընդունում ձեւեր

Չանազան տեսակ սիրուն գործքերի.

Ճաշում եմ ես միշտ համեստ հասարակ,

Զոր հացը համեղ պատառ է թուում.

Թէպէտ անկողինս է կոշտ կոպիտ շոր,

Բայց ես շատ հանգիստ ու լաւ եմ քնում.

Եւ քունը շուտով գալիս է աչքիս.

Խիղճս հանդարտ է իբրեւ մի մանկան.

Իմ աշխատանքիս սակաւ վաստակով՝

Այո՛ լինում եմ ես միշտ բաւական. . .

Ցարուայ տաններկու երկար ամիսներ,

Անցնումն ինչպէս մի մի կարճ շաբաթ.

Թէեւ քիչ անգամ հագնում եմ նոր շոր,

Բայց պինդ կուրծք ունիմ իբր ամուր պողպատ.

Այսպէս իմ օրեր սահումն ուրախ,

Յիսուն տարիս է—մօտ եմ ծերութեան,

Եւ երբ մահս գայ ես բազկատարած,

Գրկելով նորան կը՛նկնեմ գերեզման. . .

Եթէ մեռնեմ էլ առաւել շուտով,

Բայց աչք չեմ դնիլ ուրիշի փառքին.

Ի՛նչ երբ հոսում է քրտինքն իմ ճակտով՝

Պարծում եմ տէր եմ բոլոր աշխարհքին. . .

ԱԶԳԱՅԻՆ

Մօտենումէ տմենայն Հայոց հայրապետի ընտրութեան օրը, և ահա լրագրների մէջ բազմ ունենք կարգալու գաւառական և թեմական ընտրութեան ժամանակ ցոյց տրուած եռանդի նկարագրութիւնները, որոնք տպացուցանում են թէ ժողովուրդը հանկուտ է Հայրապետի և Հայրապետական Աթոռի նշանակութիւնը:

Անկարելի է երևակայել Հայ եկեղեցի առանց Հայրապետի և հայ ժողովուրդ՝ առանց հոգևոր, հոգևորական, որովհետեւ բաց ի այն որ մօտ 16 դար գոյութիւն ունեցող հայրապետական իշխանութիւնը մի նուիրական սրբութիւն է դարձել, ինքն հայրապետը այնպիսի առանձնաշնորհաց իրաւունքներ ունի, որ միայն հայրապետին է վերապահեալ, և առանց այդ իրաւանց գործողութեան՝ եկեղեցին և ժողովուրդը մնում են զուրկ մի քանի եկեղեցական և կրօնական պաշտամանց միջնորդութիւնից, և ահա ինչու.

Նախ՝ մեր եկեղեցին լինելով ազգային եկեղեցի, ազգը պէտք է ունենայ իւր ընտրած ներկայացուցիչը եկեղեցու վարչական գործերում, որպէս զի վստահ լինի թէ կայ մի անձն՝ որին ազգը հաւատացել է եկեղեցու գործադիր իշխանութիւնը, և նա վարում է եկեղեցու գործերը հաւատարիմ՝ մնալով եկեղեցու ծէսերին, արարողութիւններին ու աւանդութիւններին և որ աւանդ է՝ ազգային եկեղեցու շահին.

Բ. Հայրապետի բացառիկ իրաւունքն է Ս. Միւռօնի օրհնութիւնը, որով կնքվում են ի սիրիւս աշխարհի-ցրուեալ հայք՝ յորդեգրութիւն երկնաւոր՝ Հօր. և ի ժառանգութիւն ջնորհաց, որ խոտանում է ազգային եկեղեցին իւր հարազատ զաւակներին՝ աստ և ի հոնպերձելումն:

Գ. Հայրապետն լինելով երեւելի գլուխ հայ եկեղեցւոյ՝ կարգում է տեսուչ եկեղեցւոյ, ձեռնադրելով եպիսկոպոսներ և տալով նոցա մատանի եպիսկոպոսական, գաւազան իշխանութեան յանդիմանելու և միջնորդելու իրանց յանձնուած հօտը և աւետարան՝ քարոզելու Քրիստոսի Տեառն մերոյ խօսքը, որի վերայ հիմնուած է եկեղեցին: Մի և նոյն ժամանակ, Հայրապետն է առաքելաշնորհ Սուրբ Լուսաւորչի գահակալն և նորա Սուրբ Աթի առանգապատճառը՝ որով տեսնուողութեամբ Սուրբ Միւռօնը օրհնութեան ժամանակ:

Այսպիսի կոչումն ընդունելու համար ընտրուող անձն պէտք է ազգի վստահութեան աժանի ոք լինի. և այս արժանաւորութիւնը պէտք է լինի ապացուցած ազգային եկեղեցւոյ կանոնաց և իրաւանց նախանձախնդրութեամբ, վարչական գործոց փորձառութեամբ, և կրօնի հմտութեամբ: Այս այսպէս լինելուց յետոյ, ցանկալի է որ ազգը հասկանալով Հայրապետական կոչման նշանակութիւնը, աշխատի ընտրել այնպիսի ներկայացուցիչներ՝ որոնք իմանան ժամանակիս պահանջն ու եկեղեցւոյ կարիքը և համապատասխան ընտրեալներից ընտրելագունին ընտրեն ի Կաթողիկոսութիւն ամենայն Հայոց:

Լինումեն րօպէներ, որ մի խօսքն անգամ դիւթում է ամբողջ մի ժողովուրդ. մի խօսքն ու մի շարժմունքը անգամ բաւական են անհուն ժողովրդականութիւն վստահել և այն՝ երկար ժամանակով. լինումեն րօպէներ, որ միայն խօսքով յայտնուած բարի ցանկութիւնները պատճառ են դառնում ժողովրդի սիրելին լինի: Կան մարդիկ, որոնք բազմ ունին պատահական դէպքով, ժամանակի կամ ուրիշ արտագրած արդիւնքով փառաւորուիլ, կամ մի, թերեւս՝ մեծ գործի ձեռնարկելով, արժարծելով ու փայլ տալով նորան՝ փայլումեն և իրանք. բայց այդ ամենը տեւումեն մինչև տեւական պաշտօնի հասնելը և պաշտօնի պարտաւորութեանց ենթարկուելը: Եւ երբ գաղափարը տեղի է տալիս իրականութեան, համակրութիւնը շատ անգամ տժգոհութեան է փոխվում և «ով ստանա» գոչող ժողովուրդը «ի խաչ» է աղաղակում. բայց արդէն ուշ է:

Հայրապետի ընտրութեան ժամանակ այդ տեսակ րօպէական դիպաց արդիւնք համակրութիւնն ու ժողովրդականութիւնը գիրակշռող արժանիք պէտք է չըլինին. այլ ազգի ներկայացուցիչ ընտրողները պէտք է աւելի ի նկատի ունենան, համեստութեամբ, հաշուով և աստիճանաբար գործող, իրանց կոչման նշանակութիւնն հասկացող, դրական և կարգաւորութիւն սիրող անձինքը. որովհետեւ դոքա իրականութեան քան բազմ ին հետամուտ, թէ և սակաւ համակրութիւն ու ժողովրդականութիւն ունենան, թերեւս անյայտ ևս լինին, բայց այդ սակաւ տեւական և իրական լինելով թուուցիկ և րօպէական չէ: Ըստ մեզ՝ տհա թէ որոնցից ընտրելագունին պէտք է ընտրել գահակալ Ս. Լուսաւորչի, աւանդապահ՝ Նորա Ս. Աջի, զլուխ հայ եկեղեցւոյ և Հայրապետ ամենայն Հայոց:

Կ. ՊՕԼՍՈՅ ՉԱՅՆ.

ԱՋԳԱՅԻՆ ԺՈՂՈՎ.

Ն Ի Ս Տ Ժ Ե.

1885 ՅՈՒՆՈՒՆԻ 24

Ն Ի Ս Տ Է Ն Ա Ռ Ա Ջ.

Կէս օրին մօտ խուռն բազմութիւն մը գրաւած էր Գում - Գարուի Մայր եկեղեցին. որոշեալ ժամուն Տեարք երեսփոխանք արդէն հասած էին և Պատրիարքարան հաւաքեալ, կը բնակեցէին միմեանց հետ նոյն աւուր ընտրութեան մասին. ժամը եօթը քառորդ անցած երեսփոխանք հրաւիրուեցան ի Մայր եկեղեցի, Ս. Խաչի տաճարն. Տաճարն ամբողջապէս յատկացեալ էր ժողովրդեան, իսկ դասը վերապահուած երեսփոխան Տեարք, որք բաւական դժուարութեամբ զետեղուեցան իրենց ամբողջութեան վրայ.

ԲԱՅՈՒՄՆ.

Ներկայ երեսփոխանաց թիւն էր 88. — Ատեանը բացուեցաւ ժամը 7/1/ին, ընդ նախադասութեամբ Գեր. Տեղապահ Հօր, և Ատենապետութեամբ Ասեմ. Տիգրան Էֆ. Եռասուֆեանի.

Ասեմ. Ատենապետ Էֆէնտիի հրաւիրանօք, Ատենադպիր Էֆէնտին նախ կարդաց կայսերական «Ապրիլ-1»-ն որ կը վաւերացնէր Գեր. Ռուսճուբլեան Հօր տեղապահական պաշտօնը, երեսփոխանք յոտնկայս ունենդրեցին սոյն պաշտօնագրոյն ընթերցման.

Յետ սոյն ընթերցման Գեր. Տեղ. Ս. Հայրը համառօտ ատենաբանութեամբ մը նախ և առաջ շնորհակալութիւն յայտնեց Արաք. Խառն ժողովին այն վստահութեան համար՝ որով զինքն պատուեց կոչելով տեղապահութեան պաշտօնին. երկրորդ՝ այդ որոշում ԱԵՀ. Կայսեր կողմանէ հաստատուած լինելուն համար շնորհակալութիւն յայտնեց և հրաւիրեց երեսփոխանութիւնը որ Ն. ԱԵՀ տփառութեան աղգին վրայ տաճած հայրական խնամոցն համար աղօթէ նորա անդին կենացը, և յետոյ յայտնեց թէ՛ ըստ հրամանի Ն. Կ. ԱԵՀ տփառութեան, հրաւիրած էր Աղդ. Երեսփոխանութիւնն Երջանկայիշատակ Ներսէս Պատրիարքի արժանաւոր յաջորդ ընտրելու համար, ըստ Սահմանադրութեան.

Ահաւասիկ Գեր. Տեղ. Հօր ատենախօսութեան պատճէնը.

Ինչպէս տեղեկացած էք, Տեարք երեսփոխանք, առ Ձեզ ուղղեալ հրաւիրագրէն, երեսփոխանական ժողովոյս այս աւուր գումարման նպատակն է Կ. Պօլսոյ Պատրիարքի ընտրութիւնը կատարել, Կայսերական կառավարութիւնն հաստատելով մեր Տեղապահութեան պաշտօնն, զոր անդային Աղդ.

րոնական Վարչութեան Խառն Ժողովն վստահութիւն ըրաւ նուաստիս յանձնելու, հրամայեց նաև որ Պատրիարքի ընտրութիւնը կատարուի ըստ Սահմանադրութեան, Հետևապէս, իմ պաշտօնիս պարտաւորութեանը համաձայն փութացի ընտրութեան նախապատրաստութիւններ կատարել, եւ յետ աւարտման սոյն գործողութեանց՝ հրաւեր ուղղեցի պատուարժան Երեսփոխանացի գումարուիլ և ընտրել ըստ օրինի Պատրիարքն, Երեսփ. Ժողովն, որ Ազգը կընդհատեցնէ, աղբիւն ամենէն մեծ մէկ իրաւունքն, այսինքն իւր Պատրիարքն ընտրելու իրաւունքն գործադրելու հրաւիրեալ է, և Տեարց Երեսփոխանացի իմաստութիւնն և ազգասիրութիւնն տարակոյս չեն թողոր որ Պատրիարքական պրիւացեալ աթոռն պիտի ունենայ իւր արժանաւոր յաջորդն և այս մեծ ընտրութիւնն պիտի կատարի ամենայն օրինաւորութեամբ և խաղաղութեամբ, Արյուսամբ որ այս հանգիսական պարագային առջև ունենդիր ժողովուրդն ալ պիտի ապացուցանէ իւր օրինասիրութիւնն և Սահմանադրականութիւնն՝ իւր լուծեամբը և պարկեշտութեամբը:

Ուստի պէտք է նախ երախտագիտական ոգւով մեր Օգոստոսիառ Սուլթան Համիտ կայսեր կենաց համար բարեմալութիւն ընենք՝ որ Նորին Կայսերական Աւհափառութեան հովանաւորութեամբը մեր Եկեղեցին, մեր ազգը՝ իւր գոյութիւնը պահած է և պիտի պահէ միշտ, խնդրեցուք զի բարձրեալն Աստուած իւր ամենազօր աջովը Նորին Կայսերական Աւհափառութիւնը իւր Օսմանեան գահուն վրայ անփորձ և անսասան պահեսցէ, ամէն:

Ատենախօսութեան աւարտմանէն յետոյ, եկեղեցական երեսփոխանացի գահն « Ուրախ լըր Ս. Եկեղեցի » սրտառու շարականն երգեց, որոյ ունկնդրեց ժողովուրդն և Երեսփոխանութիւն, որք « Կեցցէ Աւհ. Սուլթան Համիտ կայսրն » աղաղակելով ձայնակցեցան մաղթմանաց:

Սոյն հանգիսաւոր աղօթքէ վերջն Ատենապետ Էֆէնտի հրաւիրեց զԱտենադպիր Էֆէնտի ընթերցուլ Պատրիարքական Տեղապահ Ս. Հօր ձեռամբ առ Դիւանն Ազգ. Ժողովոյ ուղղեալ նամակն, որով Կրօն. Ժողովոյ մի պաշտօնադիրն կը հաղորդէր ծանուցանող թէ Պատրիարքական ընտրութեան առթիւ հարկ եղած նախապատրաստութիւնք աւարտած էին:

Աւասիկ պատճէնը.

Ասեմ. Ատենապետ Էֆէնտի Ազգային Երեսփոխանական Ժողովոյ.

Ընտրանօք Ազգ. Վարչութեան խառն Ժողովոյ կոչուելով անարժանաբար ի պաշտօն Պատր. Տեղապ. և ընդունելով Կայսերական հաստատութեան հրամանագիրն, որ կը հրամայէ նաև կատարել ըստ Սահմանադրութեան Պատրիարքի ընտրութիւնն, փութացի ըստ պարտաւորութեան պաշտամանցս ընտրական նախապատրաստութեանց ձեռնարկել ըստ տրամադրութեան Զրդ. յօդուածոյ Սահմանադրութեան. հետևապէս թէ Եկեղեցական Համագումար Ժողովոյ և թէ Քաղաքական Ժողովոյ կողմէ պէտք եղած ընտրելաց ցուցակներն պատրաստուեցան և հրաւեր ուղղուեցաւ Ազգ. Ժողովոյ՝ գումարուելու յառաջիկայ ուրբաթ օր Յունվար 25 և՛ ըստ Ազգ. Սահմանադրութեան կատարելու համար Պատրիարքական ընտրութիւնն:

Արդ ընդ գրոյս կըհաղորդեմ Ձեր Վսեմութեան թէ Բարձրադոյն հրամանագիրն և թէ Եկեղեցական Համագ. Ժողովոյ կողմէ պատրաստուած ընտրելեաց ցուցակն ըստ տրամադրութեան Ազգային Սահմանադրութեան:

Մնամբ աղօթարար Պատրիարքական Տեղապահ

Գ. Ծ. ՌՈՒՍՃՈՒՔԼԵԱՆ.

Ապա Ատենապետ Էֆէնտի հրաւիրեց զԱտենադպիր Էֆէնտի ընթերնու Տեղապահ Հօր պաշտօնի հաստատման, ինչպէս նաև նոր պատրիարքի ընտրութիւն ծանուցանող Քաղ. Ժողովոյ ծանօթագիրն:

Աւասիկ պատճէնը.

Վսեմ. Ատենապետ Էֆէնտի Ազգային Երեսփոխանական Ժողովոյ.

Ազգային Ժողովն իւր վերջին արտասովոր նստին մէջ, որ տեղի ունեցաւ ի Մայր Եկեղեցւոյ, Հոգեւոյս Տ. Ներսէս Սրբազան Պատրիարք Հօր վախճանման առթիւ, բաղձանք յայտնած էր որ Ազգ. Վարչութիւնն պատրիարքական ընտրութեան համար հարկ եղած նախապատրաստական գործողութեանց ձեռնարկէ ընդ փոյթ: Ազգային Ժողովոյ այս բաղձանաց համաձայն, Ազգային Վարչութեան Քաղաքական Ժողովը փութաց անմիջապէս միանալ Կրօնական Ժողովոյ հետ, և ընտրեց բացառիկ տնօրինութեամբ ի պաշտօն տեղապահութեան՝ Պատրիարքական Փոխանորդ Դեր. Տ. Գէորգ Ծ. Վ. Ռուսճուքլեան, որոյ ընտրութեան տեղեկագիրը մատուցուելով Բ. Դրան, կայսերական հաստատութեան ինչպէս նաև պատրիարքական նոր ընտրութեան հրամանագիրը շնորհուեցաւ. հետեապէս Քաղ. Ժողովն Եկեղ. Համագումար Ժողովոյ պատրաստած Պատրիարքական ընտրելեաց ցուցակը զոր Դեր. Տեղապահ Հայր հաղորդած էր իրեն ուշադրութեան առնելով, փութաց ըստ տրամադրութեան Ձգ. յօդուածոյ Ազգ. Սահմանադրութեան հինգ ընտրելի որոշել, ըստ քաղաքականին՝ անոնց արժանաւորութիւնը ստուգելով, և ահա-ւասիկ անոնց ցուցակն ընդ գրոյս կը ներկայացնէ Ձեզ, տնօրինելու համար զոր ինչ արժանն է ըստ օրինաց:

Ի դիմաց Ազգ. Վարչութեան Քաղ. Ժողովոյ

Ատենադպիր

Ատենապետ

Ն. Այվազեան

Ս. Մ. Մաքսուտեան.

Աւասիկ Քաղաքական Ժողովոյ Պատրիարքական ընտրելեաց հնդանուն ցուցակը.

Տ. Յարութիւն Արքեպիսկոպոս Վեհապետեան

Տ. Մատթէոս Եպիսկոպոս Իզմիրլեան

Տ. Բարթուղիմէոս Արքեպիսկոպոս Ռուբինեան

Տ. Խորէն Արքեպիսկոպոս Նար - Պէյ

Տ. Խորէն Եպիսկոպոս Աշքեան

Այնուհետև կարգացուեցաւ Համագումար Ժողովոյն հետեւեալ պաշտօնագիրն.

Դեր. Տ. Գէորգ Ծ. վարդապետ Բուսճուքլեան Պատրիարքական Փոխանորդ Հայոց Ա. Պօլսոյ:

Յետ վախճանման Պատրիարքին Հայոց Կ. Պօլսոյ՝ Տ. Ներսիսի Սրբազան Արքեպիսկոպոսի Վարժապետեան՝ Եկեղեցական Համագումար ժողովն գումարեցաւ ի 12 ամսեանն նոյեմբերի 1 Ազգ. Պատրիարքարանի, և յետ սգակիր սրտիւ կատարելոյ զմաղթման հոգեհանգստեան վասն հոգւոյ երջանկաշիշատակ հանգուցելոյն՝ ըստ տրամադրութեան երկրորդ յօդուածոյ Ազգային Սահմանադրութեան՝ պատրիարքական նոր ընտրութեան համար ընտրելեաց ցուցակն պատրաստելու ձեռնարկեց:

Ի վաթսուն և վեց եկեղեցական Հարց հրաւիրելոյ՝ քառասուն և եօթն միայն ներկայ գտնուեցան, և ըստ օրինի կատարուելով քուէարկութեան և քուէհամարի գործողութիւնն՝ պատրաստուեցաւ պատրիարքական ընտրելեաց ցուցակն:

Եկեղեցական Համագումար ժողովը զնոյն փակեալ ցուցակ պատրիարքական ընտրելեաց՝ կըհաղորդէ Գերապատուութեան Չերում ի պարտուպատշաճ տնօրէնութիւն:

Ի գիմաց Եկեղ. Համագումար ժողովոյ

Ատենադպիր

Ատենապետ

Յովհաննէս Վարդ. Արշարունի.

Գրիգոր Եպիսկոպոս Ալիաթճեան.

12 նոյեմբերի, 1884.

Յետոյ Ատենապետ Էֆէնտի հրաւիրեց երեսփոխանութեան ուղարկութիւնն Ատենապետաց Դիւանի տեղեկագրին վրայ՝ զոր ընթերցաւ նոյնպէս Ատենադպիր Էֆէնտին:

Աւասիկ պատճէնը.

Ատենապետաց Դիւանս, պատրիարքական ընտրութեան առթիւ ի խորհրդակցութիւն դումարելով, ըստ ներքին կանոնագրի, նկատողութեան առաջին զեղչելի ցանկը զոր Վարչութիւնը ներկայած էր Սահմանադրութեան պահանջած կրօնական ու քաղաքական պայմանաց ապահովութեան ծանօթագրով մը, և այս ցանկին վրայ ուէ գիտողութիւն չունենալով, միաձայն որոշմամբ պատշաճ դատեց նոյնութեամբ ենթարկել զայն Ազգային ժողովոյ քուէարկութեան:

Տիրքան Եոլսուֆեան

Մատթէոս Եպիսկոպոս Իզմիրլեան

Կ. Ս. Իւթիւճեան

Բ. Ղազարոսեան

Կ. Սըվաճեան

Յ. Ս. Թորոսեան

Մինաս Չերազ

Գ. Նորատունկեան (տեղեկաբեր)

24 Յունվար 1884, Կալաթա:

Ատենապետաց Դիւանի տեղեկագրոյն ընթերցումէն յետոյ, Պէրպէրեան Էֆէնտի գիտել տուաւ թէ՝ վարչութեան տեղեկագրին պէտք էր ծանօթագիր մը կցել, ըստ տրամադրութեան ներքին կանոնագրոյն, ընտրելեաց իւրաքանչիւրին անցեալն ու արժանիքն ծանուցանող: Հետեւաբար թերի կըզբաւնէր ներկայացեալ տեղեկագիրն:

Ատենապետ Էֆէնտին հրաւիրեց Ատենապետաց դիւանի Տեղեկաբեր Էֆէնտին առ այս հարկ եղած բացատրութիւններն տալ:

Հետևաբար Նորատուռնկեան Գ. Էֆէնտի (տեղեկաբեր) պատասխանեց թէ՛ այդ կէտն վրիպած չէր Ատենապետաց դիւանի ուշադրութենէն. բայց նկատելով որ Քաղ. Ժողովը, չուզելով որ ծանօթագիրն ճնշում կամ աղդեցութիւն բանեցնէ երեսփոխանաց տալու քուէին վրայ, պատշաճ դատած էր եկեղեցական Համագումար ժողովոյ քուէարկած ցանկին մէջ առաւելագոյն քուէ ստացող Հինգ եպիսկոպոսաց անուանքն՝ ըստ կարգի իւրեանց քուէին՝ իբրեւ ընտրելի ներկայել Ազգ. Ժողովոյ, նկատելով նաեւ որ այդ տրամադրութիւնն Քաղ. Ժողովոյ մէկ իրաւունքն էր, որ ազատ էր ի գործ դնել կամ ոչ, և պարտաւորիչ չէր իրեն Համար, Ատենապետաց դիւանն ալ յետ խորհրդածութեան՝ խիստ բանաւոր և պարագայից յարմար գտած էր Քաղաքական Ժողովոյ, սոյն տեսակէտն, և պատշաճ դատած էր նոյնութեամբ ընդունել նոյն ցանկն զոր անփոփոխ կենթարկէր Երեսփոխանաց քուէին, և թէ այսպիսի ծանօթագիր մը Քաղ. Ժողովոյ տեղեկագրին կցած չըլլալն բնաւ օրինական պակասութիւն մը չէր կրնար նկատուիլ:

Սուրէնեան Էֆէնտի օրինական դիտողութեան մը Համար խօսք առնելով՝ անբաւական Համարեց Ատենապետաց դիւանի տեղեկաբեր Էֆէնտիի բացատրութիւնքն և եզրակացուց թէ՛ ներքին կանոնագրի և Սահմանադրութեան մէջ այս մասին անհամաձայնութիւն մը կայ և պէտք է ժողովոյն որոշել թէ Պատրիարքական ընտրութեան աւթիւ որո՞ւ պէտք է հետևիլ, և եղրակացուց թէ՛ ըստ որում ներքին կանոնագիրն Սահմանադրութենէն վերջ վաւերացեալ է ժողովէն, ուստի ո՛չ Քաղ. Ժողովն և ո՛չ Ատենապետաց դիւանն իրաւունք ունէին կանոնագիրն մէկ կողմ ձգել. հետևապէս պարտաւոր էին նորա տառական տրամադրութեանցը համաձայն վարուիլ, որով ընտրելոց անցելոյն և արժանեաց վրայ Քաղ. Ժողովոյ կողմանէ ծանօթագիր մը չըզրտնուիլն օրինական թերութիւն մը կրնկատէր, հետևապէս Ատենապետաց դիւանի աւաջարկն մերժել կառաջարկէր:

Ասեմ. Նուրեան Էֆէնտի խօսք առնելով ըսաւ թէ՛ ի՞նչ է Սահմանադրութիւն և ի՞նչ է ներքին կանոնադրութիւն, պէտք է զանաղանել, Սահմանադրութիւնն աղգին օրէնքն է, իւր կողմէն խմբագրեալ և կայսերական բարձր հրամանաւ վաւերացեալ, որոյ տրամադրութեանց համաձայն վարուիլ ամեն պարագայի մէջ աղգին պարտականութիւնն է, իսկ կանոնադրութիւնն ժողովոյ ընթացից կանոնաւորութիւնն ապահովող եղանակն է, ինչպէս որ անունն իսկ կրցուցնէ. և ամեն պարագայի մէջ երբ որ և իցէ հակասութիւն մը տեսնուէր, ժողովն ուրիշ կերպ չէր կրնար ընել եթէ ոչ Սահմանադրութեան հետևիլ: «Իսկ ներկայ պարագայիս մէջ հակասութիւն իսկ չեմ՝ նըշմարնր, ինչպէս որ Ատենապետաց Դիւանի տեղեկաբեր Էֆէնտին պարզեց: Օրէնսդրին դիտաւորութիւնն երբեք ընտրելեաց արժանիքն ճշդիւ կշռող ծանօթագիր մը պահանջել չէր կրնար ըլլալ, վասն զի այդպիսի կշիռ մը դեռ ևս գտնուած չէ ամբողջ աշխարհի մէջ, և իւրաքանչիւր ընտրող միմիայն իւր խղճին մէջ կրնայ գտնել զայն: Օրէնսդրի դիտաւորութիւնն այն է թէ՛ երբ Դիտաւածով այնպիսի եպիսկոպոսի մը անուն սպրդի ընտրելեաց ցանկին մէջ,

որն որ արժանի չլինի ընտրելի պաշտօնին, այդ պարագայի մէջ Ատենապետաց դիւանն իրաւունք ունենայ դիտողութիւն ընելու և ի հարկին ցանկէն գծելու նորա անունն, Արդ՝ Բաղաքական Ժողովը Համագումար Ժողովոյ պատրաստած այդ ցանկին մէջէն հինգ Եպիսկոպոսաց անուններն Ազգ. Ժողովոյ ներկայացնելով ուրիշ բան մը չէր ընել, եթէ ոչ բացարձակապէս կրտէր թէ անոնց մէջէն ո՛րն որ ընտրուի, իւր կողմանէ ամենեւին դիտողութիւն չկայ և հաւասարապէս արժանաւոր կը դատէր Պատրիարքական պաշտօնին, Անկից անդին յառաջ երթալ ոչ բանաւոր էր և ոչ ալ պատշաճ, ուստի կը մերժէր այս մասին եղած դիտողութիւնները և հառաջարկէր ընդունիլ Ատենապետաց դիւանի տեղեկագիրն» :

Առ այս պատասխանել ուզեցին Պերպերեան, Սուրէնեան և Գուրգէն Էֆէնտիք, սակայն բազմաթիւ երեսփոխանք քուէ պահանջելով, Ատենապետ Էֆէնտին յիշեցուց թէ՝ ըստ որում բազմաթիւ երեսփոխանք քուէ կը խնդրեն, չէր կրնար խօսք տալ և ոչ մի երեսփոխանի, քանզի Ատենապետաց դիւանի տեղեկագիրն ձեռամբարձով առանց վէճի կամ պէտք էր ընդունիլ կամ մերժել, ըստ ներքին կանոնագրի 17րդ յօդուածոյ։ Սոյն պահուն Սուրէնեան Էֆէնտի պնդեց թէ՝ Ատենապետն իրաւունք չունէր քուէի դնելու խնդիրն և պէտք էր խօսք տալ իրեն իւր կարծիքն պաշտպանելու համար, հետեւապէս կը ըրնդորէր այս քուէարկութեան դէմ :

Ատենապետ Էֆէնտին ըսաւ թէ՝ ինքն օրինաց համաձայն պարտաւոր էր շարժիլ և Սուրէնեան Էֆէնտիի պահանջումը բոլորովին անտեղի էր, խօսք պիտի տար իրեն, եթէ ժողովը մերժելու ըլլար Ատենապետաց դիւանի եզրակացութիւնն, որոյ քուէի դրուիլն կը պահանջէին բազմաթիւ նստարաններէ։

Սուրէնեան Էֆէնտի վերստին բողոքելով մեկնեցաւ ժողովատեղիէն։

Յետ որոյ Ատենապետ քուէի գրաւ Ատենապետաց դիւանի տեղեկագրոյն եզրակացութիւնն, որ 6ի դէմ միաձայնութեամբ ընդունուեցաւ Ժողովէն։

Հետեւաբար քուէթուղթերը ցրուեցան երեսփոխանաց, և Ատենապետ Էֆէնտի հետեւեալ վեց երեսփոխանները վիճակաւ քուէարկութեան քննիչ կարգեց.

1. Վարապետ Վարդ. Բագրատունի
2. Վահան Վարդ. Տէր Մինասեան
3. Գրիգոր Գահանայ Աճէմեան
4. Մ. Ալէքսանեան Էֆէնտի
5. Յ. Եէմէնիճեան »
6. Ն. Գարագաշեան »

Սոյն պահուն Պերպերեան Էֆէնտի դիտել տուաւ թէ՝ երեսփոխանք արդեօք մի միայն Բաղաքական Ժողովոյ կողմանէ ներկայացեալ հինգ ընտրելեաց ցանկին վրայ քուէ պիտի տան, թէ ոչ անկից դուրս Համագումար Ժողովոյ ներկայացուցած ամբողջ ցանկին մէջ դատուած ո և իցէ եպիսկոպոսի մը ևս քուէ կրնան տալ։ Իսկ Գուրգէն Էֆ. երկրորդելով Պերպերեան Էֆ. ի սոյն դիտողութիւնն, յարեց թէ՝ ըստ որում Բաղ. Ժողովը պատշաճ դատած էր

Համագումար ժողովոյ ցանկին մէջ առաւելագոյն քուէ ստացողներէն Հինգ եպիսկոպոսաց անուանքն՝ ըստ կարգի իւրեանց քուէի՝ իրրեւ Պատրիարքական ընտրելի ներկայացնել, ի՞նչ պատճառ կար Գեր. Մելքիսեդէկ եպիսկոպոսն այն ցանկէն դուրս ձգել և անկէ անմիջապէս ետք եկող եպիսկոպոսին անունն նշանակել:

Առ այս Քաղ. Ժողովոյ Ատենապետ Սիմոն պէյ Մաքսուտ պատասխանեց թէ՝ Քաղ. Ժողովն ինչ ինչ նկատումներով, զորս իրեն կրկերապահէր, հարկ դատած էր Գեր. Մելքիսեդէկ եպիսկոպոսի անունը ցանկէն դուրս թողուլ:

Պէրպէրեան և Գուրգէն էֆէնտիք դարձեալ հարցուցին թէ՝ այն պարագայի մէջ ի՞նչ պիտի ըլլայ քուէից հետեանքն եթէ երեսփոխանք նորա կամ այդ հնգանուն ցանկէն դուրս գտնուած եպիսկոպոսներէն միոյն վրայ քուէարկէին: Առ այս Ատենապետ էֆ. պատասխանեց թէ՝ քիչ մը առաջ Ատենապետաց դիւանի տեղեկաբեր էֆ. ի և Ասեմ՝ Նուրեան էֆէնտիի տուած բացատրութիւններէն բացայայտապէս յայտնուեցաւ որ թէ՝ Քաղ. Ժողովոյ և թէ՝ Ատենապետաց դիւանի կարծիքն էր ընտրութիւնը Սահմանադրութեան տրամադրութեանց համաձայն կատարել, հետեապէս ամեն երեսփոխան ազատ է Համագումար ժողովոյ կողմանէ քուէարկեալ ցանկին մէջ գտնուող ուրիշ եպիսկոպոսի տալ իւր քուէն:

Ժողովը միաձայնութեամբ համակերպեցաւ Ատենապետ էֆէնտիի սոյն յայտարարութեան և անմիջապէս ձեռնարկեց քուէարկութեան, որ կատարուելով հետեւեալ արդիւնքն ունեցաւ:

Թիւ Բուէարկեաց 87

Գոյն

Տ. Յարութիւն Արքեպիսկոպոս Աւհապետեան.	.	.	.	65
Տ. Խորէն	«	Նար. Պէյ	.	12
Տ. Մելքիսեդէկ	«	Մուրատեան	.	4
Տ. Մկրտիչ	«	Խրիմեան	.	2
Տ. Բաղուդիմ	«	Ռուբինեան	.	2
Տ. Խորէն եպիսկոպոս	Մխիթարեան	.	.	1
Սպիտակ քուէ	.	.	.	1

87

Քուէարկութեան արդիւնքն քննչաց կոչմանէ ստորագրեալ Մայր Դիւանի աւանդուեցաւ և Ատենապետ էֆէնտի զայն ժողովին հաղորդելով՝ Կ. Պօլսոյ Պատրիարքական Աթոռին Գահակալ Հռչակեց զՆորին Սրբազնութիւն Տ. Տ. Յարութիւն Արքեպիսկոպոս Աւհապետեան:

Սոյն ընտրութիւնն երեսփոխանաց կողմէ բուն ծափահարութեամբ ողջունուեցաւ, որոյ պատասխան տուաւ համայն ժողովուրդն երիցս ծափահարութեամբ « կեցցէ Յարութիւն Սրբազան » աղաղակելով:

Սոյն պահուն Մերեւմ-Գուլի Յարութիւն էֆէնտի խօսք առնելով ըսաւ:

« Մեծ գոհութեամբ կը համակուին մեր սրտեր տեսնելով այն գովելի ընթացքն, որով Ազգ. երեսփոխանք ստուար մեծամասնութեամբ քուէից

կընտրեն միաբան Թուրքիոյ Հայոց Պատրիարքն, և չեն երկարածգեր Կ. Պօլսոյ աթոռոյն թափուր վիճակն: Այս իմաստուն գործողութեան մէջ երկու նշանաւոր պարագայք կը նշմարուին. մին այն է՝ որ նորընտիր Պատրիարքն ո՛չ միայն Ազգ. Երեսփոխանաց ընտրեալն է, այլ նաև Ազգ. Եկեղեցականաց: Մեր եկեղեցական Ս. Հարք գիտեն թէ աղքատի կուտանին վրայ մեզ աշխարհականացս հետ միաբան գործակցութեամբ միայն կարելի է պահել պահպանել Ազգին շահերն և իրաւունքն. ինչպէս որ այս անգամ ևս մի շօշափելի փորձը տուին սոյն սկզբան, առաջնակարգ ընտրելի նշանակելով այն անձն՝ որ ժամանակին պահանջած Պատրիարքացուն էր նաև Ազգ. Երեսփոխանութեան համար:

(Ընդհանուր պատգամ. — Կեցե՛ք ինչեղեցական Ս. Հարք):

Այո՛, կեցցե՛ն Հայ Եկեղեցականք, որ ժողովուրդէն անբաժան կը մնան և անոր շահերէն տարբեր չահու չեն ծառայեր:

Միև պարագայն ալ այն է՝ որ ընտրեալ Պատրիարքն Ազգին համօրէն և ճշմարտիւ ազատ կամօքն կը կոչուի ի պաշտօն. զի այդ պատկառելի անձնաւորութիւն, ինչպէս ամեն դժգոհէ, ո՛չ հետամուտ հանդիսացաւ ինքն Պատրիարքութեան, և ո՛չ ալ ո և է ապօրինաւոր միջոց փորձեց ընտրողաց քուէներուն վրայ ճնշում կամ աղդեցութիւն բանեցնելու նպատակաւ:

Հետեւաբար այս կրկնակի առաւելութիւնք իրաւունք կուտան մեզ ըստ ամենայնի բարեգուշակ նկատել այս ընտրութիւնն, և յուսալից լինիլ նորա արդիւնաւորութեան վրայ: »

Յետ որոյ Ատենապետ Էֆէնտին սոյն նստի օրինաւորութեան մասին համայն երեսփոխանաց ցոյց տուած նախանձախնդրութեան համար մասնաւոր շնորհակալութիւն յայտնեց, և հրաւիրեց զԵրեսփոխանս որ ինչպէս ատենը բացուած պահուն նոյնպէս և փակուած պահուն յայտնեն իրենց երախտագործութիւնն առ Ահ. Սուլթան Համիտ Բ. Կայսրն, որ Իւր բարձր հովանաւորութեան ներքե միշտ հայրաբար կը խնամէ իւր հաւատարիմ հպատակ հայ ժողովուրդն:

Աւստի Երեսփոխանք և ժողովուրդն միաձայնութեամբ « Կեցցե՛ք Սուլթան Համիտ Խան » աղաղակելով, ատենը փակեցաւ, ի ժամ 9 1/2:

Յետ ընտրութեան երբ երեսփոխանք Պատրիարքարանի դահլիճն ելան ընտրութեան Բ. Դրան մատուցանելու խաղաղութեամբ տեղեկագիրն ստորագրելու, ներկայացան Գեր. Տեղապահ Հօր, զոր շնորհաւորեցին ընտրական գործողութեան բարեկարգ կատարման համար, Գեր. Տեղապահն ալ շնորհաւորեց զԵրեսփոխանութիւնն, իւր այս կարեւոր պաշտօնն այսչափ շուտով և գիւրաւ ի գլուխ հանելուն համար:

Ապա բազմաթիւ Երեսփոխանք, առաջնորդութեամբ Ազգ. Ժողովոյ Ատենապետին Երուսաղէմատուն գնացին և ներկայացան Երուսաղէմայ Սրբազան Պատրիարքին, Ատենապետ Էֆէնտին բացատրեց թէ, Ազգ. Ժողովը, Կ. Պօլսոյ Պատրիարք ընտրելով Երուսաղէմի միաբան մը, ցոյց տուած էր թէ, որչափ քերտ կապերով կապակցեալ կընկատէ այս երկու Աթոռները: Ամեն. Եսայի Պատրիարքը շնորհակալութիւն յայտնեց այս զգացմանց մասին, և շնորհաւորեց Երեսփոխանութիւնն իւր կատարած ընտրութեան համար:

« Արեւելք » (Թ. 321. 26 Յունվար 1885):

ԱՅԼ Ե Ի ԱՅԼԳ.

Ամսոյս 19 ին Մայր Աթոռս ժամանեցին Ղարաբաղի Արքեպիսկոպոս Գեր. Տէր Գրիգոր Սադիկեան, Համախոյ Եպիսկոպոս Գեր. Տէր Թադէոս Չիւնախան, Պարսի Եպիսկոպոս Գեր. Տէր Գրիգորիս Աշուանեան և փոխանորդ թեմակալին Երեմայ Գեր. Տէր Գէորգ. Եպիսկոպոս, որ ամսոյս 21-ին վերադարձաւ Երեւան, իսկ միւսները պէտք է մնան մինչև կաթուղիկոսի ընտրութիւնը:

Ի ՏՊԱՐԱՆԻ ՍՐԲՈՅ ԿԱԹՈՒՂԻԿԷ ԷԶՄԻԱՍԵՆԻ Ի ՎԱՂԱՐՇԱՊԱՏ.